

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Utbildnings- och forskningsnämnden för lärarutbildning
Lärarprogrammet, examensarbete 10 poäng

Läromedel i bildundervisningen

Bildlärares användning av läromedel i undervisningen
i gymnasieskolan

Elise Andersson
Sonja Iwanow-Karlsson

LAU660

Handledare: Bengt Lindgren

Examinator: Carl Olivestam

Rapportnummer: HT06-2611-207

Abstrakt

Examinationsnivå: Examensarbete 10 poäng.

Titel: Läromedel i bildundervisningen
Bildlärares användning av läromedel i undervisningen i gymnasieskolan

Författare: Elise Andersson och Sonja Iwanow-Karlsson

Termin och år: Höstterminen 2006

Institution: Göteborgs universitet. Utbildnings- och forskningsnämnden för lärarutbildning.

Handledare: Bengt Lindgren

Rapportnummer: HT06-2611-207

Nyckelord: Bild, Läromedel i bildundervisning, Bildlärare, Undervisningsmaterial, Lektionsunderlag, Estetisk inriktning

Syfte

Vi har studerat bildlärares syn på och användning av läromedel i bildundervisningen i gymnasieskolan.

Ett delsyfte var också att det resultat vi fått fram kan ligga till grund för utveckling av nya läromedel i bildundervisningen.

Metod

Vår studie har grundat sig på både halvstrukturerad intervju- och halvstrukturerad enkätundersökning. Målgruppen är bildlärare i gymnasiet. Vi har kompletterat studien med en förteckning över ett urval av befintliga förlagsproducerade läromedel som har anknytning till bildundervisningen.

Resultat

Resultatet har visat att behovet av förlagsproducerade läromedel för bildundervisningen inte är tillgodosett. Undersökningen ger även exempel på vad bildlärare utgår ifrån när de planerar sina lektioner samt vad de har för önskemål om hur läromedel ska se ut.

Förord

Inom kort tar vi vår efterlängtrade lärarexamen och ska förhoppningsvis snart ut och arbeta som bildlärare.

Det var ett naturligt val för oss att arbeta tillsammans med examensarbetet eftersom vi har känt varandra sedan länge och har liknande bakgrund när det gäller utbildning och arbete. Arbetet är jämnt fördelat mellan oss, vi har arbetat med olika avsnitt som vi sedan gemensamt korrekturläst och gått igenom. Litteratur som är knuten till de olika avsnitten har var och en ansvarat för. Vi har mestadels haft telefonkontakt med varandra men också träffats med jämna mellanrum för att diskutera upplägg, innehåll och den språkliga formen.

Genom examensarbetet har vi fått möjlighet att ta del av en rikt samlad erfarenhet i form av den litteratur som finns i ämnet och känner oss nu rustade att med tillförsikt, nyvunna kunskaper och med gott självförtroende bege oss ut i skolans värld.

Vi vill tacka vår handledare Bengt och varandra för gott samarbete. Vi vill också tacka de lärare som svarat i enkäterna och ställt upp på intervjuerna.

Göteborg mars -07

Innehållsförteckning

Bakgrund	5
Syfte och frågeställningar	6
Teori och forskning	7
Begreppsdefinition	7
Bild	7
Läromedel	7
Styrdokumentet	9
Läromedel av "god" kvalitet	9
Från utförlig beskrivning till fritt val av läromedel	9
De estetiska inriktningarna	10
Svårtolkade syften och program mål	11
Historik	12
Resa genom två sekler	12
Undervisningen förr	15
Läromedel förr – förlagor	15
Inspirerande pedagoger	16
Forskningen om läromedel	17
Tidigare forskning	17
Aktuell forskning	17
Läromedel i bildundervisningen	18
Läromedel generellt i gymnasieskolan	19
Nästan lärobokslöst i bildundervisningen	19
Metod	20
Förhållningssätt	20
Val av metod	20
Enkät.....	21
Intervju.....	21
Urval	22
Val av enkätpersoner	22
Val av intervju personer	22
Genomförande och bearbetning	23
Genomförande och bearbetning av enkät	23
Genomförande och bearbetning av intervju	23
Förteckning på läromedel	24

Studiens tillförlitlighet	24
Brister i enkätundersökningen	25
Brister i intervjuundersökningen	25
Resultat	26
Resultat av enkätundersökning	26
Lärarnas bakgrund	26
Kön och ålder	27
Planering av undervisning	27
Improvisation i undervisningen	28
Utbudet av läromedel i bildundervisningen	28
Estetiskt tilltalande läromedel	29
Lektionsplanering och arbetstid	29
Kännetecken och exempel på bra läromedel till bildundervisning	30
Förteckning på läromedel för bildundervisning	30
Fylligare enkätsvar under intervju	31
Sammanfattning	33
Diskussion	34
Eventuella misstolkningar	34
Om definitioner	34
Resultaten från enkätfrågorna	35
Läromedel i utbud och mängd	35
Tolkningar av styrdokument	36
Improvisation som läromedel	36
Övrigt intervjumaterial	37
Lärarens egenskaper	37
Att arbeta ämnesöverskridande	37
Mötesplats och digitala läromedel för bildlärare	38
Utbildade lärare	38
Förteckning på läromedel för bildundervisning	38
Läraryrollen	39
Traditionerna lever kvar	39
Hjälpt eller stjälp av styrdokumentet?	39
Bildläraren som person.....	40
Bildlärare – ett ensamyrke?	40
Framtida forskning	41
Avslutande ord	41
Referenser	42
Bilagor 1, 2, 3	44-53

Bakgrund

Vad utgår bildlärare ifrån när bildundervisningen ska planeras? Gör de egna läromedel eller använder de läromedel som är producerade av förlag. Hur ser i så fall utbudet ut av förlagsproducerade läromedel?

Vi ska båda bli bildlärare med inriktning mot gymnasiet och gjorde vår praktik, eller verksamhetsförlagda utbildning, på samma skola. Vår handledare gjorde allt sitt material själv vilket hon använde för sin bildundervisning. Vi har ingen större erfarenhet från skolans värld, men den säger oss ändå att det inte är ovanligt att bildlärare själva gör sina läromedel som de utgår från i sin undervisning.

Varför är det så, finns det inga färdiga läromedel för bildundervisningen eller vill lärarna inte använda det? Är bildundervisningens karaktär sådan att det inte fungerar med förlagsproducerade läromedel?

Första tanken var att som examensarbete göra en lärobok för bildundervisning. Vi inriktade oss istället på att få underlag för en sådan eventuell produktion genom att studera bildlärares syn på och användning av läromedel och även titta på vilket utbud som finns av färdigproducerat läromedel. I förlängningen kan det resultera i nya läromedel, till gagn för både oss och våra bildlärarkollegor.

Självklart måste vi följa skolans styrdokument när vi ska forma undervisningen, men då de enligt vår mening är vaga i sina formuleringar när det handlar om bildundervisning, kommer vi inte att få någon konkret hjälp av dem. Styrdokumentet behandlas mer under rubriken med samma namn.

Vårt arbete utgår från lärarens perspektiv, vi avser läromedel som läraren i första hand har behov av att använda i bildundervisningen.

Syfte och frågeställningar

Syftet med vårt arbete är att studera vilka läromedel bildlärare utgår ifrån i planeringen av sin undervisning. Vi vill också ta reda på bildlärares syn på, utbudet och behovet av förlagsproducerade läromedel avsedda för eller som anknyter till bildundervisningen. Ett delsyfte var också att det resultat vi fått fram kan ligga till grund för utveckling av nya läromedel i bildundervisningen.

Grundläggande frågor vi vill få svar på i vår studie är:

- Finns det förlagsproducerade läromedel i bildundervisningen och finns det tillräckligt?
- Vilka önskemål om innehåll i läromedel har bildlärare i sin undervisning?
- Gör bildlärare sina egna läromedel för sin undervisning och i så fall varför?

Teori och forskning

I teoridelen som följer, har vi dels utgått från litteratur som anknyter till bildundervisningen och dels från material som huvudsakligen kommer från forskningsrapporter samt styrdokument. Inledningsvis vill vi förtydliga att teckningsundervisning och bildundervisning är samma sak. Ämnet bytte namn vilket förklaras mer ingående i historikavsnittet. Vi inleder med definitioner av de centrala begreppen Bild och Läromedel.

Begreppsdefinitioner

Bild

Vi har använt oss av definitionen *Bild* som genomgående förekommer i de övergripande estetiska inriktningarna i styrdokumentet. Vi har därför inte bundit oss till någon specifik kurs med andra ämnesnamn eller ämneskombinationer som ingår i det estetiska området. På detta sätt har vi förhoppningsvis undvikit eventuella missförstånd.

Bild som från början hade ett rent hantverksmässigt innehåll där ren avbildning gällde har kommit att omfatta ett allt större område som kan ingå bildundervisningen. Det har idag blivit alltmer komplicerat att göra ett bra urval för bildlärare, eftersom det förutom grundinnehållet t ex teckning, måleri, fritt skapande, konsthistoria också ingår nya moment, som exempelvis bild- analys och - kommunikation, miljökunskap, digital framställning etc. (Pettersson & Åsén 1989, s. 122). Listan kan göras lång och kommer säkerligen att kunna göras ännu längre framgent. Därför är det kanske inte så konstigt att ämnesstrukturen har blivit otydligare i styrdokumentet. Problemen med tolkningar och struktur inom det estetiska området som ligger under program mål och kursplaner kommer att beskrivas på s. 10-11.

Så här uttrycker Skolverket (2006, s.34) sin uppfattning om bildämnets bredd:

”Bild har av tradition betecknats som ett praktisktestetiskt ämne. Ämnets tidigare inriktning på bildframställning och bildkonst har emellertid gradvis breddats till förmån för en vidare behandling av olika slags bilder, där bildens kommunikativa funktioner och betydelse i samhällslivet betonas.”

Läromedel

Vi har utgått ifrån en snävare begreppsdefinition om vi jämför med t ex Skolverkets, när vi i enkäten förklarar vad vi avser med begreppet läromedel. I vår undersökning menar vi bok, häfte eller digitalt media för användning i bildundervisning.

När vi använder oss av begreppet *läromedel* menar vi läromedel som är avsedda för, eller som anknyter till undervisning i Bild.

Det kan inrymmas avsevärt mycket i begreppet läromedel. I Skolverkets (2006 s.9) undersökning används en mycket vid definition av läromedel. För att eleverna ska kunna uppnå de mål som föreskrivs i skolans styrdokument har man här utgått ifrån denna mängd av olikartade läromedel.

Här är den gedigna listan som Skolverket (2006, s. 43) anser kan ingå i läromedel:

- Förlagsproducerade läroböcker
- Tal på kassettband/CD
- Egenproducerade läromedel (gjort av lärare)
- Musik på kassettband/CD
- Elevernas erfarenheter
- Fack- och referenslitteratur
- Lärarhandledningsböcker och annat stödmaterial
- Uppslagsverk, lexikon
- Skolbibliotek/annat bibliotek
- TV- eller radioprogram
- Egenproducerade läromedel (gjort av elever)
- Konstverk, vykort, bilder
- Reklam, Tidningar, tidskrifter, artiklar,
- Spel (data-, kunskapsspel)
- Material från organisationer, myndigheter, kommunen
- Studiebesök
- Film, video, diabild
- Dataprogram
- Aktuella händelser
- Internet
- Naturen
- Gäster
- Skönlitteratur

Att läromedel omfattas av så mycket förstår man när Skolverket i sin studie diskuterar begreppet läromedel utifrån samhällskunskapslärares syn på vad man kan använda som läromedel. (beskrivet i Folke Vernersson, 1999). Läromedel kan sättas upp i fem kategorier: ”verkligheten”, massmedia, läroböcker, fakta och uppslagsböcker samt AV hjälpmedel. ”Verkligheten” omfattar den kunskap och erfarenhet som finns hos lärare och elever och även studiebesök. I massmedia ingår tidningar, radio, TV men också IKT¹ (Wikipedia), vilket ingår i AV (audiovisuella) material såsom film, video och diagram.

Andra betydligt mer förenklade definitioner på läromedel kan vara: ”Undervisningsmaterial som böcker, ljudband m.m. som man får hjälp av vid studier”. (Bonniers, 1986,1988). I Nordstedts ordbok (2003) definieras läromedel så här: ”Pedagogiskt hjälpmedel för direkt användning i undervisningen om böcker, bildband m.m.”

Läromedia som också kan ingå under läromedel är ett nytt begrepp som man börjat använda när det handlar om IT och multimedia. Idag finns bara ett fåtal lärare som är införstådda med begreppet läromedia. Kunskaperna kring detta är fortfarande bristfälliga hos lärare och elever, menar Juhlin Svensson (2000, s. 27).

Roger Säljö (1999) påtalar vikten av att se IT i skolan som ett hjälpmedel för att öka kunskaper, inte något som tar över undervisningen och gör lärare överflödiga. Han menar istället att skola och utbildning borde anpassa sig till och främja utveckling av den nya IT tekniken och inte stå i bakgrunden. IT har blivit central idag, eftersom den ingår i så många olika samhällsområden som anknyter till barn och ungdom.

¹ **IKT**, informations- och kommunikationsteknik (eng. *Information and Communication Technology*, ICT), den del av IT som bygger på kommunikation mellan människor. Det finns IKT- avdelningar på många högskolor där de ger mer specifik support än IT-avdelningen.

Styrdokumentet

Läromedel av "god kvalitet"

I Skolverkets studie om läromedel i grundskolan (2006, s. 14-15) har man funnit att dessa endast är anknutna till rektors ansvar, vilket innebär att denne måste ge eleverna läromedel av bra kvalitet. Man har inte förklarat begreppet läromedel i skolans övriga styrdokument, varken i skollag, förordningar eller kursplaner. I Skollagen står däremot att böcker, verktyg och olika hjälpmedel ska stå till buds för elevernas önskemål utan kostnad till en utbildning som är aktuell idag.

I gymnasieskolans centrala dokument under rektors ansvar talas det också om att tillhandahålla läromedel av god kvalitet för eleverna (Regler för målstyrning, 2002, s. 106). Där står skrivet att "arbetsmiljön i skolan utformas så att eleverna får tillgång till handledning och läromedel av god kvalitet samt andra hjälpmedel för att själva kunna söka och utveckla kunskaper, bl a bibliotek, datorer och andra tekniska hjälpmedel."

Här vilar allt ansvar på rektor när denne ska bedöma och välja läromedel av "god kvalitet" och "andra hjälpmedel". Det förklaras inte vad som avses med läromedel av "god kvalitet" eller vad andra hjälpmedel innebär. Möjligen kan vi anta att rektor i samråd med berörda lärare tar reda på vilka läromedel som kan vara lämpliga i t ex bildämnet eller också att han lämnar över ansvaret till bildläraren i denna fråga.

Vidare om läromedel i skollagen för gymnasieskolan (Regler för målstyrning, 2002, s. 22) har vi funnit följande:

Utbildningen i gymnasieskolan skall vara avgiftsfri för eleverna. De skall utan kostnad ha tillgång till böcker, verktyg och andra hjälpmedel som behövs för en tidsenlig utbildning. Huvudmannen får dock besluta att eleverna skall hålla sig med enstaka egna hjälpmedel. I verksamheten får också förekomma enstaka inslag som kan medföra en obetydlig kostnad för eleverna.

Här förklaras dock inte vad man menar med "andra hjälpmedel". Vi förmodar att det är upp till berörda lärare att tolka vad som avses med detta och även vad som menas med elevernas "enstaka egna hjälpmedel", och att "enstaka inslag" i undervisningen inte får kosta så mycket. Är man som bildlärare väl förtrogen med sina ämneskunskaper kan tyckas att denna fria tolkning av hjälpmedel innebär stor frihet vid valet av lämpliga läromedel att använda i bild undervisningen. Samtidigt som unga oerfarna bildlärare eller de som saknar adekvat utbildning också kan bli tveksamma inför valet av läromedel.

Från utförlig beskrivning till fritt val av läromedel

Enligt Juhlin Svensson (2000, s. 19) finns i tidigare läroplaner, LGY 70 en utförlig beskrivning av vad som ingår i läromedelsbegreppet, nämligen nödvändigt material som är anpassat för olika stadier och ämnens undervisning, t ex "autentiska föremål, modeller, preparat och försöksmaterial, text-, bild- och ljudmaterial i olika kombinationer, instrument och apparater. Maskiner, redskap och verktyg, inrednings- och förbrukningsartiklar kan även räknas dit." I kursplanerna gavs också tips och råd om hur undervisningen kunde göras mer kreativ genom att låta elever besöka bibliotek, museer, gå på bio, teater, föredrag, konserter o s v. och att lärare utnyttjar tv o radio mer i sin undervisning.

Juhlin Svensson (2000, s. 19-20) påtalar att förändringen i skolan från regelstyrning till mål- och resultatstyrning krävde en helt annan utformning av läroplanen. Hon skriver vidare att i nuvarande läroplan (beskrivet i Lpf 94) är de nya kraven *mål att sträva mot* och *mål att uppnå*. Men det finns däremot inte krav på *hur* man ska uppfylla målen i kursplanerna.

Vidare säger Juhlin Svensson att i regeringens proposition föreslår man att det är väsentligt att både program mål och kursplaner utarbetas *centralt* eftersom det inte får uppstå tveksamheter omkring det som verkligen avses. Kursplanen ska tydligt visa kursens struktur och dess syfte och mål samt påtala vilka kunskaper eleverna ska få genom undervisningen. Om

kunskapsmålen inte uttrycks tydligt och klart blir därmed kursplanerna svårtolkade och omöjliga att följa, vilket resulterar i att man låter läromedelsförfattarna styra skolan istället. Detta är inte vad som avses med en mål- och resultatstyrd skola enligt regeringspropositionen.

Skolverket (2006, s. 9) har också i sin rapport om läromedlens roll i grundskolan talat om statens tidigare regelstyrning av skolan med utgångspunkt från läromedel för att skapa den enhetliga skolan. Då var det som nämns ovan, även här läromedelsförfattarna som styrde skolan för att genomföra läroplanen. Kursplanerna var detaljrikt utformade för hur undervisningen skulle genomföras och vad den skulle innehålla. Det gavs också anvisningar om vilka läromedel som skulle användas i de olika ämnena.

De estetiska inriktningarna

Begreppet estetik kommer från grekiska ordet aisthesis som betyder ”människans sinnliga och känslomässiga förhållande till världen. Andra betydelser är ”läran om det sköna i konsten” (Aulin-Gråhamn, Persson & Thavenius, 2004, s. 100).

Hur är då det estetiska verksamhetsområdet utformat i Lpf 94 där Bild ingår? (Regler för målstyrning, 2002) Vi har här utgått ifrån de tre övergripande estetiska inriktningar som återfinns under Nationella programmet. Enligt vår egen bedömning när vi läser om syftet, programmålen och kursplanerna för *Estetiska programmet* (s. 114), *Estetisk verksamhet* (s. 139) och *Estetik och skapande* (Skolverket, kursinfo, Estetik och skapande), ger de utrymme för en mängd olika tolkningar och frågor om vad bildlärare egentligen ska utgå ifrån när det gäller styrdokument, och hur de från dessa ska planera sin undervisning. Estetiska programmet har fyra nationella inriktningar: Bild och formgivning, dans, musik och teater. Under kursplaner och betygskriterier finner vi Estetisk verksamhet som är en kärnämneskurs. Den kan inriktas mot bild, dans, musik, teater och formgivning, men dessa inriktningar står dock inte att finna i form av fler kurser, utan denna kurs heter endast Estetisk verksamhet.

Vidare under Nationella program finner vi Estetik och skapande. I denna ingår fyra kurser: estetisk orientering, digitalt skapande, musik för dans och teater och slutligen skapande verksamhet. I Estetisk verksamhet och Estetik och skapande utgår ämnens karaktär och uppbyggnad delvis ifrån exakt samma textinnehåll, skillnaden är att Estetik och skapande omfattar fyra kurser men Estetisk verksamhet endast en, vilket nämnts tidigare.

Enligt vår bedömning ska vi som blivande bildlärare med avseende på styrdokumentet, i första hand utgå från inriktningen Bild- och formgivning under Estetiska programmet, men vi förmodar att vi också borde utgå från Estetisk verksamhet då denna är en kärnämneskurs, och kanske även Estetik och skapande eftersom alla dessa kan inriktas mot bild. Det framgår inte tydligt och klart av styrdokumentet, vilken estetisk inriktning en bildlärare ska utgå ifrån eller om han är fri att välja, när syfte och programmål ska följas. Vid närmare granskning av dessa kan vi konstatera att det i Estetiska programmet, dels under skolans ansvar (Regler för målstyrning, 2002, s. 115) och dels inom inriktningen Bild- och formgivning/Bild (Skolverket, kursinfo, BF1201) finns uppsatta mål som eleverna ska ha uppnått vid fullföljd utbildning. Vi får ingen klarhet i, vilka som egentligen ingår under skolans ansvar. Är bildlärare ansvariga för att just dessa delmål måste uppfyllas, eller är det skolledning som i samråd med bildläraren ska tolka dessa tillsammans? Vi bedömer att det ändå borde ligga under bildlärarens ansvar, eftersom det annars skulle innebära att skolledningen måste vara väl insatt i och ha dels ämneskunskaper och dels kunskap om det estetiska området med allt vad som kan ingå i detta.

Svårtolkade syften och program mål

Vi har gjort en jämförelse mellan nedanstående textinnehåll som ligger under rubrikerna Syfte, med det egna syftet att försöka tolka och tyda dessa.

Under syfte kan vi läsa att det Estetiska programmet (Regler för målstyrning, 2002, s. 114) påtalar vikten av:

att ge grundläggande kunskaper inom kultur och estetik samt att ge möjlighet att allsidigt utveckla förmågan till skapande, inlevelse och uttryck. Programmet syftar vidare till att ge eleverna vana vid att möta, uppleva och analysera uttryck inom olika konstarter samt till att förbereda för fortsatta studier och för lärande i arbetslivet inom såväl estetiska som andra verksamhetsområden.

Estetisk verksamhet (s. 139) och Estetik och skapande (Skolverket, kursinfo, Estetik och skapande) uttrycker följande om ämnets syfte:

utbildningen i ämnet estetisk verksamhet syftar till att utveckla och stimulera elevens kreativitet och lust att använda estetiska uttrycksmedel för att uttrycka tankar, känslor och handlingar. Ämnet syftar även till att väcka intresse och förståelse av kultur och skapande verksamhet i ett vidare perspektiv.

Det som förenar citaten ovan är de många uttryck man inte riktigt kan ta fasta på t ex ”att möta, uppleva och analysera uttryck”, ”utveckla förmågan till skapande”, ”stimulera elevens kreativitet och lust”, ”uttrycka tankar, känslor och handlingar”. Detta gör det förmodligen svårt att som bildlärare få en klar uppfattning av vad som avses med innehållet i texten som här står under rubriken Syfte. Det kan därför tyckas vara lätt att göra personliga tolkningar av textinnehållet, och således kan det i de ord, meningar och uttryck som förekommer i citaten ovan, inrymmas ett stort spelrum eller ”omfång” av olika betydelser för var och en som läser under programmets, ämnets eller verksamhetens syfte.

Liknande vokabulär i stora vida begrepp, hittar vi när vi läser programmålen i några av de kurser som ingår i de estetiska inriktningarna. Vi har plockat ut några exempel från det Estetiska programmet (Regler för målstyrning, 2002, s. 115) under rubrikerna ”Programsmål” och ”Skolans ansvar”, där det talas om att skolan ska ansvara för att eleverna vid fullföljd utbildning:

har kunskap om och erfarenheter av arbete med olika estetiska uttrycksformer och kan analysera, tolka och använda estetiska uttryck för kommunikation och påverkan,

har kännedom om historiska och kulturella förhållanden i Sverige och andra länder samt har kännedom om nutida nationella och internationella strömningar och estetiska uttryck.

Här finner vi begrepp som ”estetiska uttrycksformer”. Det förklaras inte vad som kan ingå i dessa. Det förklaras inte heller vad som t ex menas med ”estetiska uttryck för kommunikation och påverkan”. Eleverna ska också få kännedom om historiska, kulturella förhållanden i Sverige och dessutom nationella och internationella strömningar. Enligt vår egen bedömning skulle detta innebära att en bildlärare borde ha andra ämneskompetenser utöver sitt eget ämnesområde. Hur ska en bildlärare vara säker på att välja aktuella, relevanta läromedel som väl knyter an till en undervisning som måste följa skolans styrdokument?

Begreppet estetik som nämndes i inledningen under avsnittet ”De estetiska inriktningarna, s. 10”, används också i sammanhang som har med populärkulturen att göra. Det finns också en kultursociologisk betydelse av definitionen estetik i den bemärkelsen att man har börjat tala om en ”konstens värld” som har lyckats frigöra sig från både religion, politik och ekonomi (Aulin et al., 2004). Utifrån dessa nämnda faktorer ser vi det som sannolikt att syfte och kunskapsmål i styrdokumentet därför uttrycks otydligt och ger upphov till ett flertal olika tolkningar i kursplanerna, men å andra sidan ger dessa stor frihet för lärarna att välja läromedel, då det inte definieras vilka läromedel som ska användas. Skolverket (2006, s. 9) påtalar, precis som Juhlin Svensson, att det enligt Lpf 94 idag är samma mål som ska uppnås för samma kurser var som helst i Sverige, men det ställs inga krav på *hur* målen ska uppnås och vilka läromedel som kan väljas för detta.

Historik

För att få en bakgrund och bättre förståelse för frågeställningarna görs här en sammanfattning av bildämnet historia som startar vid den tid som den svenska skolan blir obligatorisk i mitten av 1800-talet. Innan dess finns det inte mycket forskning i ämnet. (Elsner, 2000, s. 13)

När det gäller studier av bild/teckningsämnet i Sverige så har de flesta gjorts av bild/teckningslärare själva. Så gäller även för Petterson och Åsén (1989) samt Frost (1988) vars forskning det historiska underlaget är hämtat ifrån.

Ulla Frost (1988) har grundligt beskrivit både ämnets inriktning och undervisning under 1800-talet och Pettersson och Åsén (1989) har redogjort för tecknings/bildundervisningens inriktning under 1800-talet fram till 1980. Studierna avser alla skolformer men främst den obligatoriska skolan. (Pettersson et al., 1989, s. 69)

Det har funnits olika föreställningar om ämnets funktion, mål och syfte, vad undervisningen ska innehålla och på vilket sätt kunskapen ska förmedlas. Detta sammantaget med alla olika skolreformer, vilka innefattas kortfattat i historiken nedan, har inte gjort det lätt för de tidigare forskarna att sammanfatta teckningsundervisningens historia.

För att förstå bildämnet i dagens skola tydliggör Petterson och Åsén ämnets utveckling genom att särskilja tre centrala riktningar som har förankringar i ett sammanhang utanför skolans värld. För det första ämnets roll runt 1850-talet som producentkvalificering, dvs. ämnets nytta för något praktiskt yrke som hantverk, samtidigt som det skulle verka disciplinerande.

Den andra riktningen benämns som konsumentkvalificering och pågick under industrialismens framfart från ca 1850 – 1900. Den tredje riktningen är betydelsen av ämnet som uttrycksmedel genom influenser från psykologin under tidigt 1900-tal. (Pettersson et al., 1989, s. 71)

Resa genom två sekler

Lineärritning som bildämnet hette under den tidigare delen av 1800-talet, var ett valfritt ämne på läroverken och infördes år 1820. Med lineärritning skulle man få träning i åskådning genom övningar i geometri som i sin tur skulle vara en förberedelse för frihandsteckning. En del läroböcker i lineärritning gjordes med instruktioner för att lärare utan teckningskunskaper skulle kunna undervisa.

Vid den här tiden var teckningsundervisning en del i allmänutbildningen för välbeställda. Därför skedde viss undervisning även privat i hemmen med konstnärer eller hantverkare som pedagoger.

Ett par avgörande förändringar i teckningsämnet ägde rum under andra hälften av 1800-talet. Den första var samordnandet av teckningsundervisningen runt år 1865. Teckning skulle bli obligatorisk både på läroverk, folkskolor och folkskoleseminarium. Den andra förändringen var att Stuhlmans metoder infördes i teckningsundervisningen samtidigt som den samordnades. Stuhlmann var en tysk pedagog som utvecklade ett system med rutmönster som eleverna kunde använda som underlag när de avbildade efter förlagor.

Den Stuhlmanska metoden fick en stor spridning, mycket på grund av att läraren inte själv behövde ha kunskaper i teckning. (Pettersson et al., 1989, s. 69, 78-79)

I början av 1900-talet blev dock metoden kritiserad och totalt omvärderad efter att länge ha varit en dominerande undervisningsmetod i svensk teckningsundervisning. Argumentet var att eleverna inte utvecklades i teckning. (Frost, 1988, s. 83-84)

Tidigare hade teckningsutbildningen i skolan varit förberedande för hantverk och industri. Nu när industrin kunde masstillverka produkter ställdes det i utbildningen krav på att ta hänsyn till konsumenterna som började efterfråga dessa produkter. (Frost, 1988, s.121)

Denna smakfostran och intresse för konst och estetik väcktes i hela Europa vid slutet av 1800-talet i samband med världsutställningarna. Den svenska skolan började att intressera sig för att fostra sina elever till god smak. Vid sekelskiftet 1800-1900 syntes detta i en ny läroverksstadga. Nyttospekten tonades ned och de nya idéerna tillfördes. (Pettersson et al., 1989, s. 82-83)

Synen på teckningsämnet som allmänbildande slog igenom. Argumenten var att synskärpan tränas och fantasin stimuleras, i syfte att kunna njuta av konst och natur. (Frost, 1988, s. 122)

Vid samma tid, dvs. vid slutet av 1800-talet, började man i Europa intressera sig för barnets eget bildskapande. (Frost, 1988, s. 146)

Psykologin fick en allt större ställning sedan den etablerades som en vetenskap. Både barn-teckningar och så kallad primitiv konst uppvärderades nu i sökandet efter människans sanna natur. Tankegångarna var inspirerade av Darwins utvecklingslära.

Fortfarande var det viktigt att i teckningsundervisningen öva åskådnings- och iakttagelseförmåga, men inflytande av den samtida psykologin och uppvärdering av teckning som uttrycksmedel under 1900-talets första decennier, var en avgörande förändring för ämnets inriktning. (Pettersson et al., 1989, s. 83, 69)

Man fick en ny syn på kunskap och utbildning i Sverige vid 1900-talets början med influenser från amerikansk progressivism med bl.a. pedagogen John Dewey som förgrundsfigur.

Utbildningen skulle nu utgå från att människan ständigt kan förbättra sina förhållanden och att utbildning är medlet för att nå dit. Inflytandet gjorde senare under 1900-talet mycket stort intryck på svensk pedagogik och tankarna om teckning som uttrycksmedel blev vida spridda.

Enligt en ny undervisningsplan år 1919 skulle ämnet teckning ha karaktären av ett hjälpämne och knyta an till andra ämnen. I teckningsundervisningen skulle eleverna fortfarande lära sig att avbilda men inte efter verkliga föremål, däremot kunde teckning ur fantasin få förekomma. Kravet i undervisningen att eleverna skulle avbilda korrekt togs bort mot bakgrund av psykologiska rön. Det tog tid innan den nya undervisningsplanen fungerade i skolorna. Bland annat berodde det på lärarnas gamla inarbetade undervisningsmetoder. (Pettersson et al., 1989, s. 85)

Från 1918 års skolkommision föreslås det att ämnet teckning ska närma sig de naturvetenskapliga ämnena och tas bort från latinlinjen på realskolorna. Detta förslag gillades inte av teckningslärarna. På grund av täta regeringsbyten vid denna tid blev förslaget aldrig förverkligat. Teckningsämnet värderades om igen och en ny läroverksstadga utvärderades 1928. Där uttrycktes det att teckningsämnet är värdefullt både för praktisk utbildning och allmänbildning. Praktiska moment som tillhör teckningsämnet kom att delas upp i olika yrkesinriktade utbildningar som fanns inom den praktiska realskolan från 1930.

Efter en ny utredning i början av 1930-talet tillkom en ny undervisningsplan. Där inskrevs att även konsthistoria och stilhistorisk teckning nu skulle ingå i teckning. Konstfostran uppmärksammades för allmänutbildningen, speciellt lades tonvikt på klassiska ideal, och färdighetsträning i teckning nedtonades i undervisningen. (Pettersson et al., 1989, s. 88)

Idén om att tillvarata barnets eget intresse för skapande spreds i Sverige under mellankrigstiden. Synsättet gick ut på att barns teckningar aldrig kan vara felaktiga eller misslyckade utan visar var i utvecklingen ett barn befinner sig. Lärarens viktiga roll var att anpassa övningarna till elevernas nivå. Kopiering, eller avbildning efter förlaga, var helt förkastligt.

Staten förfasade sig över att folk uppskattade hötorgskonst och dålig underhållning och tyckte att folk måste lära sig att se och uppskatta god konst. Med de nya förslagen i skolutredningarna under 1940-talet skulle det tas mer hänsyn till eleverna när det gällde val av arbetssätt och uppgifter i teckningsundervisningen. Barnets aktivitetsglädje, tankar och känslor skulle ges utrymme. Tanken med teckning som yrkesförberedande ämne tonades ned. Samhällslivet var under detta decennium mycket påverkat av intresset för kultur och estetik. Konsten gjordes känd i skolorna i form av projekt. Konsten fick ett starkt inflytande med den moderna konstens genombrott, vilket påverkade teckningsundervisningen. Nu var kravet på att avbilda till likhet helt borta. (Pettersson et al., 1989, s. 91, 93)

Debatten om konst och barns fria skapande under 1940- och 50-talen var ytterligare en avgörande förändring för teckningsämnets utveckling. (Pettersson et al., 1989, s. 69)

Enhetskolereformen som tillkom under 1950-talet innebar att folkskolan och realskolan fördes samman i en gemensam organisation. Det innebar diskussioner om teckningsämnets roll och inriktning och problem för teckningslärarna. Synsätt från skolor med olika traditioner bäddade för konflikt. Teckningslärarna i den nya skolan ansåg att det fria skapandet skulle vara utan yttre krav medan företrädarna för teckningsutbildningen tyckte att hänsyn måste tas till krav på konstnärlig och teknisk bildning.

Eftersom det s.k. fria skapandet hade många anhängare med olika idéer, uppstod olika förgreningar inom riktningen. En del menade att man kunde förena traditionell teckningsundervisning med det fria skapandet medan andra tyckte att det fria skapandet skulle ha ett egenvärde och inte som ett led i smakfostran.

Man försökte förena gammalt och nytt med en ny kursplan år 1952. Teckningsämnet breddades och innehöll både teckning och konstkännedom. Trots enighet över ämnets betydelse fick teckning endast en lektionstimme i veckan i den nya enhetsskolan. Det fria skapandet uppmärksammades i media och teckningsämnet blev känt för allmänheten. (Pettersson et al., 1989, s. 97)

Ny diskussion om teckningsämnets innehåll tog fart under 1960-talet. Skolan speglade samhället med ökad politisk medvetenhet. Teckningslärarna ansåg att eleverna behövde rustas för att kunna hantera och kritisera bildflödet från media och teknologi.

Teckningsämnet hade, jämfört med andra ämnen, relativt låg status och det blev knappast bättre med inriktningen på fritt skapande som införts under 1950-talet.

Bildämnets omvandling i riktning mot bildanalys, bildspråk och kommunikation i slutet av 1960-talet var en avgörande markering för ämnets inriktning. (Pettersson et al., 1989, s. 107, 69)

År 1971 inordnades gymnasiet tillsammans med fackskolan och yrkesskolan i en gemensam organisation, gymnasieskolan. Konsthistoria infördes som ett nytt ämne på de teoretiska linjerna i gymnasiet. Nu blev teckningsämnet obligatoriskt i gymnasieskolans treåriga teoretiska linjer men valfritt ämne på vissa tvååriga linjer. Endast de elever som valt någon teoretisk linje på gymnasiet fick undervisning i konsthistoria och om de ville, teckning. Ämnets funktion som valfritt ämne var att det hade betydelse för elevernas kulturella allmänbildning. De elever som valde tekniska eller ekonomiska linjer fick ingen teckningsundervisning och därmed ingen kulturell allmänbildning. Teckningslärarna var missnöjda med gymnasiereformen. (Pettersson et al., 1989, s. 116)

I den nya kursplanen Lgr 69 var bildtolkning och bilders funktion samt ökat fokus på miljösektorn och nutidsorientering nya inslag för teckningsämnet i grundskolan. All slags bild, inte bara konstbilden skulle behandlas. Barns fria bildskapande betonades alltså men

mer för de lägre åldrarna. Teckningsundervisningen fick tidsmässigt oförändrat utrymme jämfört med tidigare trots att ämnet hade breddats med nya material och tekniker.

Den förändrade inriktningen i ämnets tydliggörs med namnändringen i Lgr 80 från Teckning till Bild. (Pettersson et al., 1989, s. 114, 116)

Undervisningen förr

I skolans obligatoriska teckningsundervisning på 1800-talet förekom det både lärarledda övningar och övningar som eleverna gjorde på egen hand. Båda metoderna var ämnade för stora klasser. Oftast fanns det i klasserna mellan 50-100 elever i olika åldrar, dessutom var det ont om material och trånga lokaler. För att fånga elevernas uppmärksamhet och samtidigt upprätthålla ordning och disciplin i klasserna, blev man tvungen att utveckla metoder för massundervisning. Bakgrunden till detta var att skolorna sparade pengar genom att anställa utbildade lärare, dessutom var det brist på utbildade lärare då utbildningen av teckningslärare släpade efter. (Pettersson et al., 1989, s. 72)

Undervisningen var antingen lärarledd eller icke lärarledd.

Det fanns två metoder som användes i lärarledd undervisning. Den ena metoden gick till så att läraren riktade sig mot klassen och dikterade uppgifter som eleverna samtidigt utförde.

Övningarna gjordes helt enkelt efter kommando. Detta kallades simultanundervisning.

I simultanundervisning var läromedel ämnat för läraren. (Frost, 1988, s. 118, 129)

Den andra metoden kallades växelundervisning. Den gick ut på att läraren utsåg en ledare bland de äldre eleverna som hjälpte de yngre och såg till att arbetet utfördes.

I den icke lärarledda undervisningen övade eleverna sig på att avbilda på egen hand efter förlagor eller verkliga föremål som stilleben, växter eller uppstoppade djur. Lärarens roll i den här undervisningsmetoden var att ge råd och kritik (Frost, 1988, s. 92, 24)

Läromedel förr – förlagor

Avbildande teckning hade en dominerande roll i teckningsämnet förr, och att teckna efter förlagor är en gammal metod levde som kvar i 1800-talets teckningsläror.

En förlaga är ett original t ex. teckning eller text, som ligger till grund för manuell kopiering eller avbildning.

Att teckna efter förlagor var en vanlig form av teckningsövningar i skolor och hem under hela 1800-talet. Sådan undervisning krävde inte lärarledning. Under 1800-talets senare del började man mer och mer intressera sig för att teckna av efter verkliga föremål. Stilhistorisk teckning var ett ämne som ansågs viktig för allmänutbildningen och fanns kvar på gymnasiet till mitten av 1900-talet. (Frost, 1988, s. 24, 79)

Frost delar in förlagor i olika kategorier ända från medeltid till 1800-tal. En av kategorierna kallas förlaga i kombination med ritbok. De användes från 1800-talet fram till nutid, och tillverkades ofta av teckningslärarna.

Över huvudtaget var det inte ovanligt att lärare och föreståndare på skolorna producerade olika typer av sådant som vi idag kallar läromedel, både under 1800- och 1900-talen.

Det ansågs lättare att teckna av en tvådimensionell förlaga, dvs. en bild, än att teckna av ett tredimensionellt föremål. Nackdelen var att eleven inte själv fick träna på att översätta den tredimensionella bilden till en tvådimensionell.

Motiven på förlagorna föreställde ofta människokroppen, växter, djur och blommor, ett resultat av intresset för naturvetenskapen på 1700-talet. Under senare delen av 1800-talet inspirerade nationalromantiken, förlagorna hade ofta svensk natur och miljö som motiv. (Frost, 1988, s. 75, 62)

Inspirerande pedagoger

Här följer en presentation av ett urval personer som på olika sätt har påverkat den svenska allmänna skolutbildningen genom tiderna och flera av dem har i synnerhet satt sin prägel på tecknings/bildundervisningen. Pedagoger som Rousseau, Pestalozzi och Fröbel (vilka presenteras nedan,) anses t.ex. stödja vikten av tecknandet och den praktiska verksamheten i skolarbetet. (Nordström & Romilson, 1973, s. 34)

Pedagogerna är presenterade i ungefär den ordning de har verkat i tiden.

Författaren och filosofen Rousseau f. 1712 menade att det var viktigt att det praktiska och skapande arbetet måste komma med i barnets totala uppfostran. Läraren bör ta hänsyn till barnets utvecklingsnivå. (Nordström et al., 1973, s. 34)

Rousseau är enligt vår mening föregångaren till flera av pedagogerna nedan. Freinet, Dewey, Montessori och Key till exempel, lägger alla liksom Rousseau tyngdpunkt på "den enskildes egen läroprocess och pedagogens organiserande av miljön och de pedagogiska utmaningarna." (Forssell, 2005, s. 81)

Johann Heinrich Pestalozzi, schweizare och pedagog f. 1746 var en av de första som utvecklade metoder för massundervisning för svensk teckningsundervisning under 1800-talet. Det konstnärliga tecknandet och skoltecknandet skiljer han tydligt åt och vill att teckningsämnet skall vara en allmänutbildning för alla elever, inte bara för de konstnärligt begåvade. Pestalozzis idéer går ut på att öva barns själsliga och kroppsliga färdigheter, med syfte för fortsatt yrkesutbildning. Enligt hans pedagogik är teckningskonsten beroende av mätkonsten som i sin tur bygger på kännedom om enkla geometriska former. Eleverna ska börja med det lätta och övergå till det svåra i en logisk ordning, först ska ögat uppfatta former som därefter avbildas. (Pettersson et al., 1989, s. 72, 78)

Den tyske pedagogen Friedrich Fröbel f. 1782 var starkt påverkad av Pestalozzi, vars idéer han ville utveckla. Fröbel insåg hur viktig den skapande verksamheten var för barns allsidiga uppfostran. Han skapade Kindergarten, vår tids förskola. (Nordström & Romilson, s. 35)

Carl Jonas Love Almquist f. 1793 är mest förknippad med skönlitterära verk. Han var rektor, lärare och författare och undervisade i matematik och linearritning. Almquist betonar vikten av träning i åskådning och iakttagelseförmåga i syfte att stimulera tänkandet och enligt honom var linearritning medlet för att nå dit. (Frost, 1988, s. 93)

Den tyske pedagogen Adolf Stuhlmann f. 1838 byggde vidare på Pestalozzis idéer om geometriska former som grund i teckningsundervisningen. Han utvecklade en undervisningsmetod med ett arbetsmaterial bestående av rutmönster som stöd för avbildning och gav ut en omfattande lärobok i frihandsteckning i slutet av 1800-talet. (Frost, 1988, s. 122)

Författaren och läraren Ellen Key f. 1849 såg konsten, med estetik som viktigt inslag, som en väg till kunskap och förståelse. Hennes idéer är att barn ska bli respekterade för de individer de är samt att de ska få utvecklas och arbeta i sin egen takt. (Forssell, 2005, s. 15, 167)

Den amerikanske reformpedagogen John Dewey f. 1859 menar att man lär sig något genom att öva sig på det. Eventuella misslyckanden ingår i lärandeprocessen. Så tolkar vi uttrycket "Learning by doing" som förknippas med honom. Dewey menar att lärandet sker genom barnets eget handlande och tänkande i en social gemenskap. (Forssell, 2005, s. 75, 246-247) Lärares roll är att möta elevers intresse när det uppstår.

Reformpedagogen Célestine Freinet, f. 1869 betonar engagemang och motivation som grunden för allt skapande. Engagemanget kan innebära förståelse för både egen och andras

verklighet. Rent praktiskt kan dessa idéer komma till uttryck genom att elever tillverkar sina egna läromedel. I hans skola fanns t.ex. ett eget tryckeri. (Forssell, 2005, s. 171-174)

Maria Montessori f. 1870 var en aktivitets- och reformpedagog. Hennes tankar utgår från att ge barnen en vision om att se världen i ett sammanhang. Pedagogiken betonar samspelet mellan teori och praktik och att inläring ska anpassas till barnets utveckling. Här är lärarens uppgift att se till att inte hindra barnets självständighetsträning. (Forssell, 2005, s. 151, 162, 163)

Lev S. Vygotskij f. 1896 ansåg att människan i samspel med andra genom sociala och kulturella erfarenheter, formas att bli tänkande, kännande och kommunicerande. (Forssell, 2005, s. 111)

Vi ser att flera av pedagogerna ovan, t.ex. Freinet, Dewey och Vygotskij, har liknade synsätt på lärande. Synsättet innebär att tankeförmågan aktiveras genom praktisk aktivitet och på så sätt fördjupas lärandet.

Ett namn som förknippas med det fria skapande barnet är Herbert Read, engelsk filosof och konstkritiker f. 1893. Enligt honom kan konst väcka känslor till liv och sätta igång en mental aktivitet. (Nobel, 1984, s. 11) Hänsyn till varje individs person är för honom en central tanke och uppfostran genom konsten är även en fostran av varje individs personlighet och ett led i demokratisk bildning.

Österrikaren Victor Lowenfeld var en forskare som verkade under 1940-talet. Liksom Read intresserade han sig för samband mellan bildstilar och personlighetstyper. Kopiering, målarböcker och färdiga produkter hämmar elevens utveckling och bör enligt honom undvikas. Både Herbert Reads och Lowenfelds tankegångar om ett friare bildskapande ansågs höja teckningsämnets status i den svenska skolan. (Pettersson et al., 1989, s. 95-96)

Forskningen om läromedel

Tidigare forskning

Resultat från Petterson och Åséns (1989, s. 191-192) forskning visar följande: "Böcker och läromedel används relativt sällan och särskilt lärarna som undervisar på högstadiet påtalar bristen på lämpliga böcker och läromedel i ämnet."

En lärare svarar "Tyvärr finns det dåligt med läromedel och läroböcker." En annan säger "Jag saknar läroböcker, man får själv hitta uppgifter..."

Enligt Petterson et al. (1989, s.126) utgår lärarna, som i deras undersökning till antal är närmare 200, från idépärmar med material som de samlat ihop från utbildning och arbetserfarenhet. I regel utgår de från detta material med en grovplanering som följd. De flesta är flexibla och kan stuva om i sin planering med hänsyn till situation och elevers förslag.

Aktuell forskning

I Lärartidningen nr 21 -06 (Läraryrket) finns en artikel "Läromedel" skriven av Maria Lannvik Duregård. Den kvinnliga läraren, som i artikeln är intervjuad, menar att det är enklare att följa eleverna när man arbetar utan lärobok. Tillsammans med kollegor har hon gjort egna läromedel. Hon ser fördelar med det på så sätt att man blir en mer avslappnad, engagerad och flexibel lärare, det blir roligare att undervisa och man får pengar över till annat material. Nackdelen är att det tar tid att göra egna läromedel.

I samma artikel skriver Britt-Marie Apelgren, didaktiklärare vid lärarutbildningen på Göteborgs universitet, att det viktiga inte är om man använder lärobok i (engelska) undervisningen eller inte, utan hur läroboken används och att det är nödvändigt att variera material och arbetssätt.

Vidare i artikeln fann vi, i en liten faktaruta, information om en undersökning som Skolverket (2006) nyligen gjort. Studiens titel är "Läromedlens roll i undervisningen" och syftar till att ge en tidsenlig bild av vilken funktion och roll läromedel har i skolan idag.

När vi började med vårt arbete visste vi inte att det fanns eller pågick en studie som på många sätt liknade vår, om än betydligt mer omfattande. Skolverkets studie (2006) rör visserligen inte gymnasiet, men resultaten liknar det vi har fått fram.

Denna undersökning (Skolverkets nyhetsbrev) handlar om grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, samhällskunskap och engelska i årskurs fem och nio. Läromedlen har omfattat förutom läroböcker, även massmedia, Internet, skönlitteratur och film. Undersökningen grundar sig dels på intervjuer, dels på en enkätstudie som skickades ut i grundskolor över hela Sverige.

Studien visar bl a att lärare som är engagerade i diskussioner kring läro- och kursplaner använder oftare olika slags läromedel än andra lärare. Studien visar också att om en lärare utgår från flera olika läromedel blir det lättare för eleverna att nå målen.

Vidare sägs i undersökningen att det är markanta skillnader mellan de olika skolämnena med avseende på vilka läromedel som används och hur de tillämpas i undervisningen. I engelska utgår läraren oftast från en specifik lärobok till skillnad från läraren i samhällskunskap som många gånger använder ett större utbud av läromedel som förutom läroböcker också kan omfattas av skönlitteratur, tidningar, radio och Internet. Att leta efter information på nätet är vanligt förekommande under en lektion i samhällskunskap.

Orsaken till skillnaderna mellan ämnena man undersökt, tror Charlotte Samuelsson, undervisningsråd på Skolverket, beror på att undervisningen i engelska på liknade sätt som i matematik av tradition påbörjas på en grundnivå för att sedan trappas upp till högre nivåer. Lärarna i engelska menar att det är viktigt att gå igenom alla avsnitt för en årskurs för att sedan kunna gå vidare till en högre nivå.

Läromedel i bildundervisningen

I kapitlet som tar upp läromedelsanvändande i ämnet bild (Skolverket, 2006, s. 60-62) har det framkommit att själva bildframställandet i undervisningen fortfarande dominerar stort enligt traditionen. Bildlärare har fortfarande inte i så hög grad låtit exempelvis bildanalys och bildkommunikation vara ett naturligt inslag i undervisningen. Ej heller har de tillägnat sig nya media, t ex digitala bildmedier. Det framgår vidare i studien att det som bildlärare använder sig mest av i sin undervisning, är egenproducerade läromedel som man samlat på sig under tiden som lärare, men vad som ingår i detta förklaras dock inte i undersökningen. Man använder sig också ganska ofta av referens- och facklitteratur, massmedia, musik, naturen, aktuella händelser och elevernas erfarenheter. Läroböcker utgivna av förlag används mer som stöd och inspiration än en grundbok som är tongivande för hela undervisningen som den är t ex i engelska. Det är också mycket ovanligt att eleverna har egna läroböcker. Undersökningen visar också att bildlärare som inte är utbildade använder sig oftare av lärarhandledningar och lämpligt stödmaterial. Samtliga bildlärare har åsikten att de inte känner sig bundna till de läromedel de använder, utan står helt fria att styra sin undervisning som de själva vill. Det är i så fall skolans ekonomi som omöjliggör fritt val av vissa läromedel menar många lärare.

Flertalet bildlärare tycker att kompetens, pedagogisk grundsyn, elevers specifika behov, och skolans ekonomi är av stor vikt vid valet av läromedel. Lärarna vill också välja läromedel

med bra bildkvalitet, som skapar intresse hos och är anpassat till elevernas olika kunskapsnivåer.

Av alla tillfrågade lärare i denna undersökning visade det sig att just bildlärare inte tycker det finns tillräckligt med läromedel idag. Missnöjet är störst bland bildlärare som undervisar i årskurs 9. Däremot tycker de flesta som jobbat i mer än 10 år att kvaliteten har förbättrats på valda läromedel i bild.

Läromedel generellt i gymnasieskolan

Ann-Christine Juhlin Svensson (2000, s.7) har gjort 3 empiriska studier som handlar om hur lärare och bibliotekarier uppfattar och använder läromedel och informationsteknik i gymnasieskolan.

Resultaten visade bl a att läroböcker fortfarande används enligt traditionen oavsett de förändringar i styrdokumentet, som innebär mer handlingsutrymme för lärare. Kanske beror detta på, menar Juhlin Svensson (2000, s. 67-68) att lärare som var i samma ämneskategori ofta valde en gemensam lärobok för ämnet/kursen. Att lärarna använder läroböcker i så hög grad tror Juhlin Svensson beror på hur boken är utformad, den framställs för att användas i ett utbildningssyfte till elever i en skolmiljö här och nu. Men det visade sig att när enskilda lärare själva fick välja, använde de inte läroboken i så stor utsträckning, eftersom de fick större handlingsfrihet genom de nya läroplanerna (Lpf 94). I gymnasieskolor där lärare ansåg IT vara viktigt, gavs läroböckerna mindre intresse och eleverna i stället större handlingsutrymme. Unga lärare var mer positivt inställda till IT än de äldre. Däremot utgjorde fortbildningen inom IT en öppning för kommunikation mellan unga och gamla lärare. Slutligen visade resultaten i studien att olika skolkulturer har betydelse för hur enskilda personer och/eller grupper handlar. I en gymnasieskola valde medielärarna att gå tillbaka till en gemensam lärobok trots att de hade arbetat ”lärobokslöst”. Skolkulturen där präglades av att de flesta lärare enligt traditionen använder en gemensam lärobok

Juhlin Svensson (2000, s. 9-10) nämner i sin avhandling att det gjorts en internationell översikt (beskrivet i Johnsen, 1993) av området där läroböcker ingår. Eftersom forskningsområdet är så stort, förutom de nordiska länderna ingår även Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Österrike och USA, har man delat in forskningen i tre kategorier, nämligen: den *processororienterade*, som handlar om hela läroboksprocessen från manus, till den i klassrummet levererade färdigtryckta boken, den *användarorienterade* som handlar om hur läroboken används av lärare och elever och den *produktorienterade* forskningen handlar slutligen om innehållet i läroboken. Forskningen kan omfattas av alla tre kategorierna eller vara gränsöverskridande.

I både Juhlin Svenssons (2000) och Skolverkets rapport (2006) vi tagit del av, som handlar om läromedlens funktion och användning påtalas den ringa forskningen kring detta. Juhlin Svensson (s.14) menar att den svenska pedagogiska forskningen på senare tid inte gjort så många process- och användarorienterade studier. De flesta hon funnit har varit produktorienterade.

Nästan lärobokslöst i bildundervisningen

Skolverket påtalar den kanske än mer obetydliga svenska forskningen inom bildämnet. I en studie från tidigt 80-tal (sammanfattad i Gustafsson, 1982) har man gjort jämförelser mellan lärare i olika ämnen av hur beroende de är av läroböcker. Resultaten visar att lärare i de mer praktisk-estetiska ämnena exempelvis bild, musik, inte utgår från läroboken i sin undervisning i så hög grad som lärare i andra ämnen gör.

Skolverket (2006, s. 35-36) har i sin studie också presenterat den norska undersökningen Reform 9 (beskriven i Utdanningsdirektoratet, 2005) som handlar om läromedels-

användningen i grundskolan, där framgår att man i de praktisk-estetiska ämnena i t ex konst och hantverk, utgår allra minst från läroböcker. Här används istället en mängd andra läromedel av olika art.

Metod

Förhållningssätt

Innan vi redogör för studiens metodval vill vi beskriva vår syn på världen. Vi är av uppfattningen att vår livsvärld alltid är subjektiv, på grund av det faktum att iakttagelser av den alltid görs av människor som lever i en viss tid på en viss plats. Om det skulle vara möjligt att studera något som rör människan oberoende av att hon existerar i ett sammanhang, skulle resultatet av sådan forskning inte var värt något för människor. (Bengtsson, 2005, kap. 1)

Val av metod

Klargörandet av vår ontologiska och epistemologiska syn komplicerar något motiveringen av upplägget som i vår studie är i huvudsak av kvantitativ karaktär. Vi konstaterar dock att vårt problemområde är av sådan art att det är relevant att utgå från en enkätundersökning.

För att få en mer nyanserad bild av området som vi ska studera kompletterar vi med intervjuundersökning. En sådan metodtriangulering anser vi ger en mer heltäckande bild av vår empiriska undersökning. (Stukat, 2005, s. 36)

Vi har kompletterat vår undersökning ytterligare genom att lista upp en förteckning på utbudet av förlagsproducerade läromedel. Vi har för detta ändamål inte använt någon speciell metod men hur vi har sammanställt kompletteringen beskrivs under egen rubrik längre fram i metoddelen.

Både enkät och intervju innehåller samma frågor. Anledningen till det är att vi tror att vi kan komma att få mer uttömmande, kvalitativa svar på samma frågor genom att ställa dem i en intervju. Skillnaden mellan enkät och intervju är att intervjuerna innehåller ytterligare frågor som vi hoppas kan ge förklaringar till svaren på huvudfrågorna, dvs. vilka faktorer som påverkar hur läromedel används i bildundervisningen.

Informanterna som ingår i enkät såväl som i intervju, har fått information om både syftet med vår undersökning och de forskningsetiska kraven. Vetskapen att medverka när som helt kan avbrytas, att namn på personer och skolor behandlas anonymt, och att resultatet kan delges, är något som kan bidra till informanternas motivation att medverka i undersökningen. (Johansson & Svedner, 2006, s. 29, 44)

Under vår arbetsprocess kom vi att upptäcka vissa svagheter vid undersökningens utformning och genomförande, vilka redogörs under rubrik Studiens tillförlitlighet.

Enkät

Som huvudmetod i studien har vi som sagt valt enkätundersökning. Vi vill få svar på våra frågor och i första hand se om det finns samband mellan det som intresserar oss och bakgrundsfaktorer som fakta om ålder, kön, tidigare utbildningar, yrkeserfarenhet etc. (Johansson et al., 2006, s. 319)

Valet kan även motiveras av att det inte förekommer några känsliga eller personliga frågor i enkäten. Många svar kan dessutom ge tyngd till vårt egna resultat och det blir lättare att generalisera resultatet till hela populationen. (Esaiasson, Gilljam, Oscarsson & Wägnerud 2004, s. 256)

Andra fördelar av en sådan metod är att man slipper intervjuareffekter, dvs. oönskade effekter som medveten eller omedveten påverkan, t ex kroppsspråk och attityd, från intervjuaren eller anpassning från informantens sida. (Esaiasson et al., 2004, s. 261-262)

Vi kommer dock inte att ha kontroll över förfarandet när vi väljer enkät som undersökningsmetod. Det finns en risk för att frågorna i enkäten blir fel besvarade på grund av ofullständigt analyserad problemställning eller misstolkningar på grund av oklara frågeformuleringar. Dessutom kan vi inte veta om formuläret hamnar på rätt ställe då vi sänder iväg det med post.

Då samtliga utom två av huvudfrågorna i enkäten är sammansatta av både kryssrutor och öppna frågor, kan vi definiera den som ett mellanting av strukturerad och ostrukturerad enkät. (Esaiasson et al., 2004, s. 262)

Öppna frågor kan vara till nackdel då de kan minska svarsfrekvensen. (Stukat, 2005, s. 44-48) På ett annat sätt finns det fördelar med öppna frågor genom att informanterna har möjlighet att svara precis som de vill utan att styras av "forskarnas brist på fantasi".² (Esaiasson et al., 2004, s. 274- 275)

För att förenkla det för informanterna och därigenom förhoppningsvis få fler svar, begränsade vi omfånget i enkäten till nio huvudfrågor. Flertalet av huvudfrågorna innehåller följdfrågor i syfte att få svaren mer utvecklade och fördjupade. (Stukat, 2005, s. 39)

För att underlätta ifyllnaden av enkäterna och därigenom bidra till ökad svarsfrekvens, tänkte vi även igenom formulärets grafiska profil, dvs. val av typsnitt och disponering av text.

Vi testade frågorna, först genom att låta vår handledare från den verksamhetsförlagda utbildningen läsa igenom dem. Därefter fick en studiekamrat som är oinsatt i ämnet, och till sist vår handledare ta del av enkätens upplägg, innehåll och frågeformuleringar. Det blev många omskrivningar och trots att vi var nöjda innan vi skickade iväg enkäterna, fann vi i efterhand brister, som vi återkommer till.

Vi hade några antaganden som låg till grund för vår undersökning. Vi antar att bildlärare gör sina läromedel själva, vi antar också att utbudet av förlagsproducerade läromedel inte täcker det behov som finns. Dessa antaganden har vi inte avslöjat för informanterna då vi tror att de kan påverka svaren och resultaten.

Intervju

En intervjuundersökning kan ge svar på lärarnas synsätt, förhållningssätt, attityd och upplevd mening. (Johansson et al., 2006, s. 41)

Vi kan få reda på i vilket sammanhang informanterna lever, t ex hur bildlärarna ser på sitt yrke. Metoden kan därigenom bidra till en djupare förståelse för vad som påverkar hur

² Vi har i enkäten en öppen fråga, nr 8, som är central i undersökningen. Frågan handlar om vad som kännetecknar bra läromedel i bild. Nu hade vi tur som fick svar, men en sådan viktig fråga borde formulerats med fasta svarsalternativ.

läromedel används. Vi kan få svar på varför något är som det är och till och med svar på frågor som vi inte visste att vi ville ha.

Metodens nackdel är att intervjuaren med sin omedvetna attityd och fysiska närvaro, som gester, mimik och tonläge, troligtvis kan påverka informantens svar. Att informanten ger det svar hon eller han tror att intervjuaren vill ha, är inte heller något eftersträvansvärt. (Esaiasson et al., 2004, s. 261-262)

Intervjufrågorna är uppdelade i två delar. I första halva delen av intervjun ingår samma frågor som i enkäten vilket motiveras med att vi kan få mer uttömmande och kvalitativa svar genom att frågorna ställs i en intervjusituation. Frågorna i andra delen av intervjun anknyter till frågorna i första delen men de är mer öppna och av känsligare art.

Vi definierar vår intervju som halvstrukturerad eftersom den bygger på fasta, strukturerade frågor med möjlighet för informanterna, att i samtliga frågor brodera ut sina svar eller gå in på något annat än frågorna. På så sätt kan intervjuerna sägas vara mer fria än strukturerade intervjuer, men mer bundna än djupintervjuer. (Johansson et al., 2006, s. 43)

Urval

De människor vi vill ha information av, dvs populationen i vår studie, består av bildlärare i alla kommunala gymnasieskolor i hela landet. De är inte uppdelade efter yrkeserfarenhet, utbildning, arbetssätt etc. utan ingår i en och samma undersökningsgrupp. För att få ett representativt urval av den totala populationen och därmed öka generaliserbarheten, valdes slumpmässiga urval till såväl enkät- som intervjumetod. (Stukat, 2005, s. 58)

Vi måste vid detta beslut ta med i beräkningen att eventuella bortfall i slumpmässiga urval inte kan ersättas. (Esaiasson et al., 2004, s. 206)

Val av enkätpersoner

Val av enkätpersoner gjordes genom slumpmässigt systematiskt urval i kommunala skolor i Sverige. Ett motiv till varför vi vill ha en geografisk spridning över hela landet, är att det kan vara troligt att lärare från närliggande orter har samma traditioner när det gäller användandet av läromedel, de kan t ex ha medverkat i samma projekt. I annat fall skulle vi ha begränsat enkätundersökningen till Göteborg med omnejd. Då hade vi lämnat ut och samlat in enkäterna personligen för att därigenom få kontroll och minska bortfall.

Urvalet gick ingående till på följande vis:

Vi utgick från en årsbok innehållande adresser till samtliga kommunala gymnasieskolor i Sverige. Ett antal om ca 70 enkäter tyckte vi var rimligt att skicka ut. Vi gjorde en egen slumpvalstabell enligt följande sätt:

Adressbokens sidantal dividerades med 70. Om boken t.ex. innehöll 280 sidor blev det efter delningen 70 "avdelningar" om 4 sidor vardera. Adresserna till den första skolan i varje "avdelning" noterades och när vi hade fått ihop exakt 72 stycken adresser skrevs de ut på etiketter.

Val av intervjupersoner

Av praktiska och geografiska skäl måste vi begränsa oss vid val av intervjupersoner, de måste finnas på behörigt reseavstånd för oss. Inom arbetets tidsram tyckte vi att fem bildlärare var rimligt att intervjua. Vi valde att göra ett urval av populationen i Göteborg med omnejd, inom ca fem mils avstånd. För intervjun valdes personerna ut genom "lottning" dvs. genom obundet systematiskt urval, OSU. (Stukat, 2005, s. 59) Trots ett litet antal individer i en undersökningsgrupp är det möjligt att generalisera resultatet utifrån ett slumpmässigt urval. (Stukat, 2005, s. 58)

Urvalet kom dock att bli sammansatt av både slumpmässigt utvalda och personligt handplockade intervjupersoner och anledningen till det förklaras nedan.

Vi utgick från telefonkatalogen för Göteborgsområdet och skrev ner namnet på alla kommunala gymnasieskolor i det aktuella området på varsin papperslapp. Dessa veks ihop, lades i en skål ur vilken vi drog vi fem papperslappar eller "lotter." Via e-post och telefon kontaktades skolorna och vi fick bildlärares namn på respektive skola. Då det visade sig finnas mer än en bildlärare på ett par av skolorna, kom det att bli åtta bildlärare möjliga för intervju. Dessa blev kontaktade både via e-post och telefon. Till e-posten bifogades frågeformulären och information om undersökningens syfte och forskningsetik.

När vi hade sökt lärarna både via e-post och telefon vid upprepade tillfällen, kom det till sist att bli endast två av dem som hade möjlighet att låta sig intervjuas. För att få fler informanter till intervjun kontaktades ytterligare tre bildlärare som vi har mer eller mindre personlig anknytning till, bl a vår handledare från den verksamhetsförlagda lärarutbildningen. De tre lärarna kunde obehindrat ställa upp för intervju. Kanske kan denna åtgärd ha påverkat studiens reliabilitet.

Genomförande och bearbetning

För att göra vår undersökning kontrollerbar beskriver vi detaljerat den praktiska proceduren.

Genomförande och bearbetning av enkät

För att minimera bortfall vidtog vi följande åtgärder vid enkätundersökningens genomförande: Till frågeformuläret bifogades ett svarskuvert med frisvar. Eftersom årsboken inte är nyutgiven så kontrollerar vi att postnumren stämmer. Svarskuverten är adresserade till läroanstaltens adress. Möjligtvis kan undersökningen på så sätt uppfattas som mer seriös och angelägen än om adressen går hem till någon av oss.

I syfte att spara tid genom att inte behöva ringa runt och påminna, kodade vi inte kuverten. Att inte koda enkätsvaren innebär att de blir anonyma även för forskaren.

När vi fått in enkäterna, vilka kom att bli totalt 26 stycken, skrev vi rent alla svar. På så sätt fick vi en överskådlig och lättläst sammanställning som vi kunde använda som underlag vid bearbetning och redovisning av resultat.

Genomförande och bearbetning av intervju

Enligt avtalad tid uppsökte vi informanterna på deras arbetsplatser, i skolorna där de arbetar. Intervjuerna skedde antingen i arbetsrum, bildsal, lärarrum och skolcafé och vi fick arbeta relativt ostört med undantag av skolcaféet.

Vi försökte tänka på vårt förhållningssätt, att vara så neutrala som möjligt i syfte att få så sanna svar som möjligt. Men vi måste acceptera att interaktion mellan människor i intervjuundersökningar är oundvikligt.

Även om intervjun är halvstrukturerad valde vi att spela in intervjuerna på band, men vid de två första intervjutillfällena hade vi dock ej hunnit få tillgång till diktafon.

(Johansson et al., 2006, s. 43)

Vi alternerade mellan att vara en eller två personer närvarande vid intervjuerna. En fördel med att vara två närvarande är att två personer kan upptäcka mer än vad en person gör. Nackdel är att det finns en risk att intervjupersonen känner sig underlägsen. (Stukat, 2005, s. 41) Det finns också risk för att informanterna svarar det som tros vara intervjuarens förväntningar eller förgivettaganden. (Esaiasson et al., 2004, s. 262)

I ett par intervjuer, vid vilka vi båda var närvarande, skrev vi båda ner svaren för hand. Eftersom människor uppfattar saker och ting olika, blev det olika tolkningar från en och samma intervju.

Intervju nr 1. En intervjuperson. Svaren noterades för hand. Lärarens arbetsrum.

Intervju nr 2. Två intervjupersoner, varav en ställde frågorna. Svaren noterades för hand. Skolans personalrum.

Intervju nr 3. Två intervjupersoner, varav en ställde frågorna. Svaren både noterades för hand och spelades in på band. Skolans café.

Intervju nr 4. En intervjuperson. Svaren spelades in på band. Skolans personalrum.

Intervju nr 5. En intervjuperson. Svaren spelades in på band. Bildsalen.

I resultatet från intervju nr 1 kom inte all information med, därför att en person inte kan hinna med att dokumentera allt det som en annan person säger.

Som underlag för resultatsammanställningen transkriberades intervjuerna i sin helhet.

När intervjuundersökningar transkriberas, dvs förs över till skrift, ska inte bara det sagda utan även skratt, pauser och tonfall dokumenteras. (Stukat, 2005, s. 40)

Förteckning på läromedel

Vår studie har kompletterats, i form av en förteckning, med en beskrivning över utbudet av läromedel som kan användas för bildundervisning.

Litteraturen har vi inte gått igenom med någon speciell metod utan vi har gjort en förhållandevis yttlig granskning för att få en uppfattning om innehållet.

I första hand ville vi undersöka om det finns förlagsproducerade läromedel, i vilken omfattning det finns och ta reda på innehållet.

Syftet med en sådan förteckning är att få samlad information över utbudet av läromedel i ämnet, som för bildlärare både kan inspirera och underlätta planering av bildundervisning samt ger fördjupning i ämnets teori och metodik.

Vi letade på internet, på GUNDA, det allmänna och det ämnesdidaktiska biblioteket på Pedagogien och läromedelsförlag.

För att tidsmässigt hålla oss inom ramarna för examensarbetet beslöt vi att begränsa vad som skulle ingå i förteckningen. Vi gör inte anspråk på att göra förteckningen komplett eller heltäckande. Till exempel har vi inte tagit med följande litteratur/media:

- Litteratur/media som är utgiven före år 1980.
- Litteratur/media på annat språk än svenska.
- Litteratur/media som riktar sig för undervisning av barn i lägre åldrar än ca 12 år.
- Litteratur/media som refererar till något specifikt område i bildundervisningen, t ex foto, keramik. Även om de i högsta grad ingår som referenser till bildundervisningen skulle listan bli för lång.

En hel del av den litteratur i förteckningen som rör teorier i ämnet är avhandlingar och forskningsrapporter. I dem finns referenslistor från vilka den ambitiösa bildläraren kan hämta fler tips på ämneslitteratur.

Förteckningen är slutligen kompletterad med de läromedel som bildlärarna själva rekommenderar.

Studiens tillförlitlighet

Det är tveksamt om det går att generalisera resultatet enbart utifrån vår undersökning.

En del brister har framkommit i studiens utformning och genomförande, trots att vi efter bästa förmåga har försökt att genomföra ett arbete utifrån de kriterier en vetenskaplig studie bör ha.

Vi har försökt tänka på att formulera logiska frågor som kan ge svar på våra frågeställningar och att ställa dem i rätt sammanhang i syfte att ge undersökningen validitet. En strävan har också varit att uppnå god reliabilitet med felfria resultat.

Brister i enkätundersökningen

Vi konstaterar ett bortfall på knappt 60 % och försöker analysera vad det beror på. En del faktorer kan vi säkerligen inte rå över, t.ex. att tiden för undersökningen var i december som är en hektisk månad för lärare. Det faktum att det vid den här tiden pågick en nationell bildlärarkonferens, som vi för övrigt fick reda på när vi skulle välja intervjupersoner, bidrog säkert också till bortfall.

För att undersökningsgruppen ska utgöra ett representativt urval av populationen är det önskvärt att minimera ett eventuellt bortfall, speciellt med tanke på att bortfall inte går att ersätta. (Esaiasson et al., 2004, s. 206)

Det fanns faktorer som vi själva kunde ha påverkat för att öka svarsfrekvensen. Till exempel adresserade vi inte kuverten med bildlärarnas namn i syfte att spara tid. Å andra sidan var svaren på så sätt helt anonyma också för oss, även om det i ärlighetens namn inte var viktigt i vår undersökning. Om vi vann tid, genom att inte ta reda på bildlärarnas namn och koda kuverten, så förlorade vi förmodligen desto mer i form av bortfall.

Kanske nådde alla enkäter aldrig fram till de bildlärare vi ville ha med i undersökningen. Enkäterna borde dock ha hamnat i skolorna, eftersom det endast kom en enkät i retur, (åter avsändaren). Men de kan också ha blivit liggande på skolornas expeditioner.

En del frågor i enkätformuleringen har inte framställts tillräckligt tydligt. Det kan ha berott på oklara begreppsdefinitioner, vilket i sin tur skapar fritt utrymme för informanterna att tolka fritt. (Johansson et al., 2006, s. 105)

Om vi idag skulle utforma samma enkät skulle vi vara mer distinkta vid formuleringen av ord och begrepp. Till exempel har vi i enkäten använt ordet *läromedel* när vi avser förlagsproducerade läromedel, dvs. läromedel som är gjorda i speciellt syfte för bildundervisningen. I begreppet läromedel ingår (enligt källor som redovisas i teoridelen,) både specialproducerade böcker/media för undervisning *och* det material som läraren, för undervisningsändamål, själv gör i ordning utifrån t ex referensböcker och allt möjligt annat. Det material som läraren själv sammanställer ingår alltså egentligen i det vedertagna begreppet läromedel, men vi särskiljer det i enkäten och kallar det för *eget material*. I och med att vi förklarade vad vi menade i enkäten så har vi, av svaren att döma, blivit förstådda. Det finns fler ord och begrepp i frågorna som är vaga och kan ha tolkats på flera sätt, t ex "improvisation i undervisningen" och "estetiskt tilltalande läromedel".

Brister i intervjuundersökningen

I efterhand kunde vi t.ex. konstatera att vi i de bandade intervjuerna omedvetet både avbröt informanten och ställde ledande frågor. (Johansson et al., 2006, s. 47)

De otydliga eller dubbeltydiga frågorna behöver inte leda till missvisande svar i intervjuundersökningen eftersom feltolkningar går att rätta till med ord.

Då vi endast fick två personer för intervju utnyttjade vi våra personliga kontakter till att få några fler bildlärare att intervjuas. Fördelen var att de ställde villigt upp. Men att ha några som helst relationer till informanterna är förstas inte eftersträvansvärt för trovärdigheten i en undersökning. Det finns en svårighet "... att upprätthålla vetenskaplig distans till folk man känner." (Esaiasson et al., 2004, s. 286)

Urvalet har inte skett på ett helt korrekt sätt varmed resultatet kan bidra till dålig reliabilitet.

Samtliga intervjupersoner kom nu att bli kvinnor, varav en dessutom var bildlärare på högstadiet och skulle egentligen inte ha ingått i undersökningsgruppen.

Resultat

Vi ska här redogöra för de svar som framkommit i vår undersökning om vad bildlärare i gymnasieskolan utgår ifrån i sin undervisning. Ytterligare svar som kommer att belysas är bildlärares syn på och behovet av förlagsproducerade läromedel avsedda för eller som anknyter till bildundervisningen. Vi kommer först att inleda med en redogörelse av vår enkätundersökning och därefter följer ett sammandrag av den extrainformation som framkom under intervjuerna i samband med frågorna i enkäten. För övrigt är det ett stort omfattande intervjumaterial att sammanställa, men vissa delar av resultatet som kan vara värt att ta upp och som anknyter till vår studie, kommer vi att diskutera i den avslutande delen av uppsatsen.

Resultat av enkätundersökning

Enkätundersökning skickades ut till 72 gymnasiebildlärare runtom i Sverige och utöver dessa delades enkäten också ut till fem bildlärare verksamma i Göteborg med omnejd, som även intervjuades. En lärare arbetar i grundskolan. Av dessa sammanlagt 77 enkäter fick vi 31 svar, varav en enkät kom i retur tillbaka till avsändaren. Svar från samtliga intervjuade lärare är inkluderade i de 31 svaren. Bortfallet är alltså knappt 60 %. Det är tveksamt om det går att generalisera en så här liten grupp som svarat.

Vi har under nästan samtliga strukturerade frågor i enkäten lagt till några rader för kommentarer från respondenterna, vilket gett oss betydligt mer stoff och underlag att utgå ifrån när vi gjorde vår resultatsammanställning. Samtidigt har det också gjort det svårare för oss att få entydiga och fullständiga svar från informanterna.

Lärarnas bakgrund

Här följer en kort presentation av bildlärares bakgrund. Av de bildlärare som svarat arbetar 27 av dem heltid, övriga 4 arbetar deltid, från 50-80%. Alla lärare har fast tjänst/tillsvidareanställning, utom en som har vikariat eller timanställning.

Antal år som yrkesverksamma bildlärare har arbetat:

- 1 – 10 år: 6 st
- 10 – 20 år: 7 st
- 20 – 30 år: 13 st
- 30 – 40 år: 4 st
- > 40 år: 1 st

Vi kan här utläsa att 25 lärare som svarat på vår enkät har arbetat minst 10 år och av dessa har 13 arbetat mellan 20-30 år. Spridningen av arbetsår är jämnt fördelad mellan kvinnor och män.

Utbildning

Alla utom en av lärarna är pedagogiskt utbildade och har ämneskompetens för bildundervisning, förutom en lärare som är utbildad slöjd/textillärare. Den lärare som inte har pedagogisk utbildning är utbildad på konsthögskola.

Andra ämnen

De två lärare som arbetar i de högre klasserna i grundskolan, undervisar i Svenska som andra ämne. 18 lärare har inriktningar mot Estetisk inriktning på gymnasiet. Övriga lärare har ej svarat.

Kön och ålder

Av alla lärare som sammanlagt ingår i enkäten och intervjun är 20 kvinnor och 11 män. Anmärkningsvärt är att alla män som svarat är över 50 år, och av kvinnorna är 13 av dessa från 40 - 53 år. Övriga 4 kvinnor har inte uppgivit någon ålder alls.

Planering av undervisning

I vår fråga som handlar om planering av undervisning har vi särskilt läromedel från eget material. Dessa definitioner är förklarade i metodavsnittet, s. 26

8 lärare använder *endast eget material* som de gjort i ordning själva. Övriga 23 lärare använder både färdigproducerade läromedel och eget material. Ingen använder bara färdigproducerade läromedel.

Eget material har lärarna beskrivit som exempelvis: bilder, diabilder, beskrivningar och kompendium, material från internet, planscher, böcker, tidskrifter, reklam, media, utställningar, studiebesök, museum, bibliotek, filmer, video, elevexempel, konstverk, anteckningar och reviderat material från tidigare kurser, texter.

Styrdokument

Frågan om man i undervisningen utgår från Skolverkets kursplaner för gymnasieskolorna kan tyckas självklar. Så har också samtliga svarat ja på den frågan. Utifrån kommentarerna till denna fråga, som 15 lärare valt att komplettera frågan med, har vi ändå fått fram lite mer information om hur lärarna ser på kursplanerna.

Av de 15 lärare som kommenterat sitt ja-svar, är det 7 lärare som talar om att göra sina egna bedömningar, tolkningar och definitioner av styrdokumentet. Övriga lärare med kommentarer har mer eller mindre konstaterat att man måste följa styrdokumentet.

Några lärare har svårt att tolka styrdokumentet, de skriver bl a:

Tolkningarna kan vara ganska vida.

Dessa måste förtydligas för eleverna så att de förstår vad de ska klara av för de olika betygen.

Ja, det är vi skyldiga att göra på gott och ont. Fördelen är att jag har frihet, nackdelen är att det blir svårt med bedömning.

Jag utgår från kursen Grafisk illustration som är definierad i kursplanen som Estetisk verksamhet som enligt mig är desto mer oklar i formuleringen.

Några lärare gör sina egna definitioner av styrdokumentet:

Jag bryter ner kursplanerna så att eleverna begriper vad de ska klara av.

Ja, det måste jag, men inom ramen går det att tolka och hitta en egen väg.

Det går ju att variera innehållet ganska mycket för att ändå nå målen som beskrivs.

Frågan om skolans styrdokument skulle förmodligen gett oss flera olika och kanske mer utförliga svar om vi hade utgått från andra formuleringar. Frågan/frågorna borde ha handlat mer om synsätt, planering och idéer om läromedel anknutna till styrdokumentet. Detta diskuterar vi mer utförligt under "Diskussion", s. 36

Improvisation i undervisningen

På frågan om det förekommer improvisation i undervisningen svarar 28 lärare ja.

Samtliga utom en har gett kommentarer till svaret. Övriga tre lärare svarar att de aldrig improviserar, de ger heller inga kommentarer.

Vi har i enkäten inte definierat ordet improvisation utan på så sätt skapat utrymme för olika tänkesätt kring detta. Dessa uppfattningar av ordet improvisera, återfanns i de flesta av lärarnas svar:

- Att vara flexibel
- Att ha känsla för det uppkomna läget i lektionssalen,
- Att ta hänsyn till elevernas situation och på så sätt forma lektionen
- Att kunna dra nytta av sina erfarenheter och sin kreativitet.
- Att kunna använda sig av just för stunden, aktuella händelser eller uppkomna situationer

Utbudet av läromedel i bildundervisningen

”Anser du att det finns tillräckligt med läromedel i bild?”. Denna fråga i vår enkät kan uppfattas på fel sätt. Det vi avser är läromedel som är anknutna till eller som är avsedda för bildundervisningen. Vi menar alltså inte *endast* läromedel med innehåll om exempelvis bildspråk.

22 lärare tycker inte att det finns tillräckligt med läromedel i bild. 4 tycker det finns tillräckligt och 5 vet ej.

Bildundervisningens komplexitet och spännvidd, speciellt i gymnasiet med alla kurser som finns inom ämnet, avspeglas i följande kommentarer:

Bra att ha flera böcker för att få en öppen, vid syn på bildskapandet.

Inga läroböcker avspeglar bildämnet idag.

Inget är optimalt att passa mig, man plockar än här, än där.

Skall vi anpassa undervisningen och infärga m.m. behövs en mängd inspirationsmaterial.

Det behövs litteratur till samtliga kurser inom Bild.

Jag saknar läromedel i design, skulptur, glas och keramik.

Önskar en bra, enkel och rolig konsthistoriebok.

Det saknas ett fullständigt material.

Har svårt att se att ett läromedel skulle kunna täcka allt som ingår i Bild.

Lärares längtan efter att själva inspireras, förkovra och fortbilda sig för att bli eller förbli en inspirerande lärare, avspeglas i följande kommentarer:

Jag vill ha nya stimulerande infallsvinklar, jag vill också lära mig något nytt!

Läroböcker om tekniker finns men idé och reflektion skulle behövas fler.

Önskar att det fanns nytt fräscht material när fantasin tryter.

De läroböcker som finns innehåller för mycket självklarheter.

Man behöver färdiga fantasifulla övningar med meningsfullt innehåll.

Jag vill inte ha en massa tråkiga lektionsförslag.

Längtar efter något nytt, revolutionerande och inspirerande.

Det intressanta med svaren i denna fråga om läromedelsutbudet, är att av de 28 lärarna som ibland improviserar i sin undervisning tycker alla utom sju att det inte finns tillräckligt med läromedel anknutet till bildundervisningen.

Estetiskt tilltalande läromedel

Denna fråga kan av respondenterna också uppfattas felaktigt. Vi frågar i enkäten om det är avgörande ”att läromedel i bild, utöver innehållet, är estetiskt tilltalande?” Vi skulle ha förklarat att vi menar ett bra pedagogiskt innehåll, med avsnitt som täcker de områden vilka är relevanta för bildundervisningen.

Av de två svarsalternativen har 6 av lärarna svarat nej. 25 lärare har svarat ja, läromedel i bild ska vara estetiskt tilltalande. Många av de som svarat ja, har kompletterat sina svar med förtydligande kompletteringar:

Absolut!

Självklart!

Bilder är jätteviktigt.

Det är lättare att få överblick om boken har bra layout.

Ett estetiskt tilltalande material är mer inspirerande.

Att läromedel ska vara estetiskt tilltalande och innehållsmässigt också förmedla kunskap och ge bra struktur, kommenterar några lärare som svarat ja här:

Väcka skaparlust och kunskap.

Det måste finnas kvalitet utifrån ett kunnande och även en konstnärlig nivå!

Det måste också vara välstrukturerat med mål och mening .

Här har några lärare kommenterat att det är viktigt att läromedel är estetiskt tilltalande, just för att det knyter an till bildundervisningen:

Det hör till att ett läromedel i Bild är estetiskt tilltalande.

Ja, det är jätteviktigt, ämnet måste göra reklam för sig själv.

I Bild finns det extra starka skäl att tänka på layout m.m.

Vi jobbar ju med konst, media och design.

Denna lärare har svarat nej på frågan och har en kommentar som tydligt påvisar bristen av korrekt formulering av frågan.

Om det menas yta och omslag till en publikation

Utöver citaten ovan, florerar en mängd synpunkter och önskemål om hur läromedel till innehåll och utformning i bildundervisningen ska vara. Flera har kompletterat sina kryss-svar med en kommentar om att det är viktigt att läromedel ska vara tilltalande för överskådlig-
hetens skull. Några vill betona bildinnehållet, det ska vara aktuella, tilltalande och rätt valda bilder i exempelvis läroböcker. En del lärare menar att det är viktigt att både lärare och elever ska bli inspirerade av dessa. Någon tycker att det oftast står för självklara saker i läroböcker.

Lektionsplanering och arbetstid

Här har endast 5 av 31 lärare svarat att arbetstiden *alltid* räcker till för lektionsplanering, 19 svarar *ibland* och 7 att tiden *aldrig* räcker till. Vi kan av svaren inte påvisa om det finns kopplingar till antal år i läraryrket, kön eller om lärarna arbetar hel- eller halvtid.

I anslutning till denna fråga kan nämnas att några lärare, som kommenterar fråga 5, som handlar om utbudet av läromedel är tillräckligt eller ej, menar att det kan vara svårt att få tag på material och litteratur till bildundervisningen, I dessa citat framgår att det är tidskrävande att få tag på relevant litteratur till bildundervisning:

Man får leta själv och det tar mycket tid.

Jag har dammsugit marknaden på undervisningsmaterial,

Man får hålla sig uppdaterad och gå på kurser ... det tar tid ...

Kännetecknen och exempel på bra läromedel till bildundervisning

Vi har i frågans formulering använt ordet ”bra” i anslutning till läromedel. Ordet är stort vitt och brett och säger inte speciellt mycket, men vi tror att vi på detta sätt har lämnat utrymmet fritt till vilka önskemål och synpunkter man har om vad ett ”bra” läromedel är. I dessa svar framgår tydligt hur eftersatt marknaden är på läromedel för bildundervisningen. Önskemålen är många och olika. Vi har ställt den öppna frågan: – Vad tycker Du kännetecknar ett bra läromedel i bild?

Här är en uppställning på de konkreta kriterier ett bra läromedel i bildundervisningen bör ha enligt bildlärarna. Tabellen är rangordnad med de främsta önskemålen först.

- Estetisk tilltalande
- Kursplanerelaterad
- Pedagogiskt upplagd, för både lärare och elev
- Nyss utgiven
- Fungera som idébank, uppslagsbok med olika teorier ex konst- och stilhistoria, färglära, bildteori m.m.
- Innehålla teorier om pedagogik, ämnesdidaktik och fördjupning
- Innehålla många bilder
- Innehålla teknikbeskrivningar
- Inspirerande innehåll
- Innehålla nya vetenskapliga rön
- Innehålla lektionsövningar
- Inbunden
- Lågt pris

Det anmärkningsvärda med denna öppna fråga är att nästan alla av 31 respondenter skrev ner sina önskemål om vad de tycker kännetecknar ett bra läromedel.

De flesta lärare tyckte att de fem första kriterierna i den uppställda listan kännetecknar ett bra läromedel.

Förteckning på läromedel för bildundervisning

Samtliga lärare har svarat att de är intresserade av att ha tillgång till en förteckning på läromedel. En lärare var dock tveksam och svarade att det hade behövts mer i början av yrkeslivet. En annan kommenterar sitt svar med att man inte kan köpa en bok bara genom att se titeln.

Även här kan frågan i enkäten missuppfattas. Vi har frågat om det finns ”*användning för en förteckning på tillgänglig litteratur i bild*”. Vi har inte förklarat att vi med ”*litteratur i bild*” inte bara avser litteratur med innehåll av exempelvis bildspråk, bildanalys etc., utan den kan som tidigare nämnts även innehålla andra relevanta områden som anknyter till bildundervisning. Därför vet vi inte heller mer specifikt vilken sorts litteratur anknyten till bildundervisning som lärarna efterfrågar.

Fylligare enkätsvar under intervju

Vi fick ta del av en mer detaljerad och utförlig information av våra respondenter som intervjuades i samband med enkätsvaren.

Med avseende på en del frågor i enkäten som var antingen oklart formulerade, eller gav upphov till tankar och idéer, fick vi under intervjuerna tillfälle att förtydliga dessa, samt ta del av respondenternas synpunkter och kommentarer kring de frågor som behövde belysas mer. Här följer några exempel på det.

Styrdokument

En av enkätfrågorna formulerades lite otydligt. Vi ville få svar på om bildlärare följer Skolverkets styrdokument för gymnasieskolorna. Här fick vi inte många uttömmande svar från de respondenter som endast ifyllt enkäten, eftersom den självklara frågan är ja. De som ändå kommenterade något av vikt var endast 7 till antalet, inkl. de som blev intervjuade. En av dessa svarar att hon försöker följa styrdokumentet så gott det går, men det är svårt eftersom man som lärare har subjektiva värderingar och tolkar på olika sätt. Konstnärligheten ska komma in på något sätt. Hon tipsar om att betygsätta tillsammans med ytterligare en bildlärare, ett mera rättvist betyg åstadkoms då.

En av de intervjuade lärarna har en idé om en digital mötesplats, hon säger: ”Ett bildlärarforum på Internet där bildlärare kan komma samman och diskutera ev. problem t ex hur man ska tolka kursplanerna utbyta synpunkter och ge varandra tips och råd som rör bildundervisningen. Bildlärare skulle behöva organisera sig mer säger hon.

Improvisation

Frågan om bildlärare improviserar i sin undervisning väckte många tankar. De lärare som blev intervjuade hade en hel del synpunkter och idéer om detta.

En lärare ansåg att improvisation är ingenting att sträva efter, därför att ungdomar behöver fasta strukturer.

Denna lärare instämmer med den förra, hon har improviserat någon gång, men då har det varit mer på rutin, att hon snabbt får tänka om. Hon har inte gjort någon medveten improvisation. Hon menar att eleverna vill ha struktur, trygghet och fasta ramar i tillvaron. Hon försöker vara så tydlig, klar och exakt som möjligt när hon undervisar. Det kan uppstå problem när hon har mycket kreativa och fritänkande elever som inte vill ha den fasta struktur som flertalet elever vill ha.

En annan lärare tolkade improvisation som att komma oförberedd till lektionerna. Mer specifikt svarade läraren att hon ”alltid har planerat något, men det kan uppstå något som får en att tänka om”.

En improviserad lektion kan också vara planerad, improvisation kan förekomma som tema i undervisningen påtalade en lärare.

Speciellt genom dessa intervjusvar fick vi reda på att bildlärarna är väl förberedda inför sina lektioner. Det kunde ha framkommit även utifrån enkätsvaren om vi haft en mer konkret fråga som: ”Händer det att du kommer oförberedd till någon lektion?”

Om läromedelsutbudet

För att knyta an till enkätfrågan om läromedelsutbudet räcker till eller ej, har några bildlärare vidareutvecklat svaren på denna fråga lite mer. Här följer deras kommentarer.

Det behövs läromedel även i bildundervisningen säger en lärare. Anledningen till att det inte finns tillräckligt, tror hon kan bero på att bildlärare sällan köper in klassuppsättningar eftersom de oftast använder böckerna som referens. Hon säger vidare: "Jag tror det är svårt att få fram läromedel i Bild därför att inget förlag är intresserad av att ge ut läromedel som bara används av lärare. Det förlagen tjänar pengar på är när lärarna köper in läromedel till eleverna."

En annan lärare svarar att hon inte heller köper in böcker för eleverna. Det är inte intressant tycker hon eftersom hon inte använder läromedel på det sättet. Det finns ingen bok som kan täcka upp hela bredden. Hon tycker det behövs mycket läromedel i bildundervisningen, exempelvis i foto, grafiskt uttryck, konst, konsthistoria, bildspråk, bildanalys, om konstnärer, osv.

Några uttrycker också önskemål om ett slags bildforum på nätet där bildlärare kan komma samman och diskutera och ta del av varandras kunskaper, tips och råd. En av dessa lärare efterlyser också en bildbank på nätet. Och/eller så önskar hon sig CD-rom skivor med konstbilder som inte är så dyra. De som finns på marknaden är väldigt dyra. Hon önskar sig också en digital litteraturförteckning eftersom den kan revideras med jämna mellanrum och därför blir den aldrig gammal. Då skulle man hela tiden ha tillgång till en lista på dagsaktuell litteratur inom bild som kan visa prov på såväl nydanande som historiskt innehåll.

Ytterligare en lärare säger att hon tror det är svårt att ta fram läromedel i bild, dels med tanke på att det är ett stort område, och dels för att man måste bestämma sig för vem läromedlet ska rikta sig till, är det elever eller lärare? Och vem ska göra läromedel? Bildläraren är ofta för upptagen. Förlagen vill inte satsa pengar på ett läromedel som bara ska användas av lärare.

Den lärare som även undervisar i svenska säger att hon har jämfört utbudet med läromedel i svenska och det är stor skillnad, det finns mycket mer att välja på för svenskundervisningen.

Vad som kännetecknar ett bra läromedel

De här idéerna kom till uttryck från en av de intervjuade lärarna:

- Jag tycker det är avgörande att en bok är estetiskt tilltalande. Det är ju faktiskt vi bildlärare som undervisar i det estetiska säger hon. Jag tycker det är viktigt med både snygg layout och vackra bilder. Kanske skulle man kunna ha fakta, övningar och teorier var för sig. Fakta för sig och övningsblad för sig. Det ska vara lätt att kopiera ifrån. Trevliga övningsblad som är lösa i en pärm — som t ex en vikarie lätt skulle kunna använda sig av. Kanske som en grundbok med en övningsuppgift på varje sida och med bildexempel som man kan kopiera direkt ifrån.

Sammanfattning

Det framkom fler synpunkter och kommentarer från de intervjuade lärarna med avseende på de frågor som ingick i enkäten, framförallt har vi fått ta del av svaren på de frågor som var oklart formulerade. Genom dessa kunde vi få tydligare och mer uttömmande svar än från övriga respondenter som svarat endast på enkäten.

Det är tveksamt att generalisera vår studie på grund av undersökningens begränsade omfattning och med ett så pass stort bortfall i vår studie.

De flesta kvinnor som svarat på enkätundersökningen är över 40 år. Samtliga män är över 50 år, och flertalet bildlärare har undervisat i mer än 10 år.

Vår studie har visat i likhet med Skolverkets (2006) och Petterson och Åséns undersökningar (1989) att bildlärare utgår allra minst från läroböcker. Här används istället en mängd andra läromedel av olika art, exempelvis egen producerat material som man samlat på sig under tiden som lärare. De flesta lärare i vår undersökning använder både färdigproducerade läromedel och eget material. Ingen använder bara färdigproducerade läromedel.

Frågan om skolans styrdokument skulle förmodligen gett oss flera olika och kanske mer utförliga svar om vi hade utgått från andra formuleringar i enkäten. Det framgår dock med avseende på önskemål om bra läromedel, att de främst ska vara kursplanerelaterade.

Alla lärare har någon gång improviserat i undervisningen med något undantag. Nästan samtliga har kommentarer kring detta. De flesta av de som improviserar tycker inte det finns tillräckligt med läromedel avsedd för bildundervisning.

De flesta bildlärare som har deltagit i vår enkätundersökning är överens om att utbudet av läromedel inte täcker det behov som finns. Här framkom en hel del olika önskemål av vad ett läromedel kan innehålla. Svaren belyste på många sätt den stora spännvidd på vad bildundervisningen idag kan innehålla.

I frågan om det är viktigt med estetiskt tilltalande läromedel har det stora flertalet lärare svarat att det är av stor vikt, många anser det vara självklart just för att dessa läromedel ska anknyta till bildundervisningen.

Nästan samtliga respondenter i vår undersökning skrev ner kommentarer om vad de tycker kännetecknar ett bra läromedel. De främsta kriterierna för ett bra läromedel anser lärarna är följande: Estetiskt tilltalande, kursplanerelaterat, pedagogiskt upplagd för både lärare och elev, nyss utgiven och fungera som idébank, uppslagsbok med olika teorier.

Det som också framkommit genom några av våra informanter under intervjuerna, är att få tillgång till adekvat information på nätet som berör bildlärare. Det är önskemål om ett slags forum där bildlärare kan träffas.

Några av de intervjuade framhåller en väsentlig detalj, nämligen att anledningen till att läromedelsutbudet för bildundervisningen inte är tillräckligt, kan bero på att bildlärare sällan köper in klassuppsättningar, eftersom de oftast använder böckerna som referens eller att förlagen inte är intresserade av att ge ut läromedel som bara används av lärare, eftersom det inte blir någon förtjänst av det.

I enkäterna som vi fick ta del av, svarade lärarna genomgående engagerat, speciellt på frågorna som rör kännetecknen på bra läromedel.

Till sist, samtliga bildlärare som svarat på vår enkätundersökning är intresserade av att få tillgång till en förteckning på läromedel för bildundervisning.

Diskussion

Inledningsvis skrev vi att syftet med vårt arbete är att studera vilka läromedel bildlärare utgår ifrån i planeringen av sin undervisning. Våra intentioner är också att ta reda på bildlärares syn på och behovet av förlagsproducerade läromedel avsedda för bildundervisning. Vi vill också ta reda på hur stort utbudet är av dessa läromedel. Vårt resultat kan ligga till grund för utveckling av nya läromedel i bildundervisningen.

Om vi jämför vårt resultat med resultat från andra mer omfattande undersökningar inom området, beskrivna i teoriavsnittet, kan vi utläsa liknade resultat. Sammantaget visar det att bildlärare har ett behov av färdigproducerade läromedel och att utbudet som finns inte täcker behovet. Detta var också de antaganden som initierade undersökningen.

Enkätundersökningen, som var vår huvudmetod, visade ett bortfall på närmare 60%.

Anledningarna till bortfallet har mer ingående redovisats i metodavsnittet.

Trots ett stort procentuellt bortfall har vi fått intressanta svar. Intervjuundersökningarna har gett oss mest information trots att intervjupersonerna endast bestod av fem lärare.

Här följer kommentarer och förklaringar till formuleringar och begrepp som används i undersökningen och som eventuellt kan ha gett upphov till misstolkningar.

Eventuella misstolkningar

I vår undersökning återkommer vi ofta till frågor som rör läromedel i *bild*. Vi använder formuleringar som läromedel eller litteratur i *bild* i enkät- och intervjuformulär. Det vi menar är läromedel eller litteratur som anknyter till eller är avsedd för bildundervisningen. Vi menar alltså inte bara läromedel med innehåll om bildspråk och bildanalys och liknade, bildundervisningen innehåller ju så mycket mer än själva bildområdet. Av svaren att döma har lärarna tolkat begreppet i den mening vi avsåg.

Om definitioner

I ett tidigare skede av arbetet tyckte vi att vi tydligare skulle ha definierat begreppet läromedel i enkätformulären, på så sätt att vi kunde ha beskrivit mer noggrant vad vi avser med bok, häfte och digitalt media. Men nu i efterhand kan vi utläsa av svaren från enkäterna, att det är en fördel att vi inte har definierat exakt vad vi avser. På detta sätt har vi inte begränsat lärarnas olika tolkningar av begreppet.

Att läromedel är ett omfattande begrepp har vi tidigare konstaterat när vi studerat forskning kring detta. Vi hade därför inte behövt särskilja *läromedel* och *eget material* eftersom det senare nämnda också ingår i läromedelsbegreppet. Men själva uppdelningen var viktig för oss att göra då vi ville se lärarnas egna tolkningar av *eget material*. Vi anser att våra enkätdefinitioner på *läromedel* och *eget material* mycket väl omfattar de aktuella områden som är relevanta för bildundervisningen idag.

Vi har också gett bildlärarna möjlighet att med egna ord svara på hur de definierar sitt *eget material* och vad de tycker kännetecknar ett *bra läromedel*. På detta sätt har vi fått en stor bredd av våra egna definitioner på dessa begrepp. Dessutom har vi i våra intervjuer fått en mer uttömmande beskrivning av vilka läromedel som används i undervisningen och vilka uppfattningar de har om olika slags läromedel.

Resultaten från enkätfrågorna

I metodavsnittet på sidan 20 har vi förklarat att det är samma frågor som förekommer i både enkät och intervju. Här kommenteras några av de svar som vi bedömer är intressanta för undersökningen. Svaren kommer från lärare, inklusive de intervjuade lärare som ingått i enkätundersökningen.

I enkätformuläret förklarade vi inte att undersökningen berör läromedel avsedda främst för lärares användning. Om det bara är lärarna som använder t ex förlagsproducerade läromedel och inte eleverna kan det vara en av anledningarna till varför det inte finns tillräckligt med läromedel för bildundervisningen. Det blir helt enkelt ekonomiskt ointressant för förlagen att bara sälja enstaka exemplar till lärare istället för klassuppsättningar till eleverna.

Några av lärarna har följaktligen uppmärksammat detta eftersom de undrar om vi syftar på läromedel som lärare eller elever ska använda.

Läromedel i utbud och mängd

Att utläsa från resultatet i frågan som handlar om planering av undervisning, framgår att de flesta lärare använder sig av olika läromedel som kan bestå av både eget material som de gjort i ordning själva och förlagsproducerade läromedel. Ingen lärare använder enbart förlagsproducerade läromedel. I definitionen eget material kan också ingå många olika läromedel, liknande den lista som återfinns i Skolverkets undersökning (2006, s. 43). Där används en mycket vid definition av läromedel för att eleverna ska kunna uppnå de mål som föreskrivs i skolans styrdokument.

Vår studie har också visat likheter med en norsk undersökning som har presenteras i Skolverkets studie (2006, s. 35-36). Den studien handlar om läromedelsanvändningen i grundskolan och det framgår att man i de praktisk-estetiska ämnena utgår allra minst från läromedel. Här används istället en mängd andra läromedel av olika slag.

Med avseende på vår enkätfråga om lärarna anser att det finns tillräckligt med läromedel för bildundervisning tycker flertalet av de tillfrågade att utbudet av läromedel är litet.

Även resultat från Pettersons och Åséns (1989, s. 191-192) forskning visar på likheter med vår studie: "Böcker och läromedel används relativt sällan och särskilt lärarna som undervisar på högstadiet påtalar bristen på lämpliga böcker och läromedel i ämnet." En lärare svarar: "Tyvärr finns det dåligt med läromedel och läroböcker." En annan säger: "Jag saknar läroböcker, man får själv hitta uppgifter..."

Enligt Petterson och Åsén (1989, s. 126) utgår lärarna från idéparmar med material som de samlat ihop från utbildning och arbetserfarenhet. I regel utgår de från detta material med en grovplanering som följd. De flesta är flexibla och kan stuva om i sin planering med hänsyn till situation och elevers förslag.

Av alla tillfrågade lärare i Skolverkets undersökning om läromedel i grundskolan (2006) visade i likhet med vår studie, att just bildlärare saknar läromedel. Missnöjet i denna studie, som rör årskurserna 5 och 9, är störst bland bildlärare som undervisar i årskurs 9.

I forskningsprojektet "Kreativitet och kommunikation" (presenterad i Petterson & Åsén 1989) som Skolverket också nämner i sin studie, genomfördes en enkätundersökning för lärare i grundskolan. Denna visade att fler än hälften av lärarna anser att läromedelsutbudet avsett för bildundervisningen är för litet. Även denna studie är i överensstämmelse med vår.

Tolkningar av styrdokument

Den del i vår studie som inte blev tillräckligt belyst var lärarnas syn på styrdokumentet.

Frågan om lärarna utgår från Skolverkets kursplaner för gymnasieskolorna när de lägger upp sin bildundervisning, är onödig, då det är självklart att de måste göra det. Samtliga lärare i vår undersökning som svarat har också svarat ja på frågan. För att få mer intressanta svar kunde vi i stället ha frågat om styrdokumentet underlättar för planeringen av bildundervisningen eller om styrdokumentet inspirerar till användningen av speciella läromedel.

Vår tanke med frågan var från början att ta reda på om utbildade bildlärare är medvetna om det obligatoriska kravet att följa styrdokumentet, samtidigt som vi också ville ta reda på hur utbildade lärare ser på styrdokumentet genom möjlighet att kommentera frågan. Nu kunde vi inte göra en sådan jämförelse eftersom alla lärarna utom en var utbildade.

Det är svårt att bedöma utifrån de svar vi fått, vad lärare generellt har för synpunkter på skolans styrdokument. Några enstaka lärare har uttryckt svårigheter med att tolka kursmålen och ytterligare några få gör sina egna definitioner av dessa. Efter att ha studerat skolans styrdokument anser vi att de estetiska ämnenas och kursernas olika placering i styrdokumentet, med ibland nästan identiska eller små variationer i textinnehåll, bara ställer till oreda och förvirring. Vi efterlyser en omstrukturering och revidering av textinnehållet som rör det estetiska verksamhetsområdet i styrdokumentet. Förhoppningsvis skulle det förenkla för lärare i estetiska ämnen att förstå styrdokumentets syfte och mål, vilket i sin tur skulle kunna underlätta lektionsplanering och val av lämpliga läromedel. Det hade varit intressant att sätta våra egna värderingar av kursmålen i relation till lärarnas, om vi hade ställt frågor om tolkningar av och synen på styrdokumentet.

Pettersson och Åsén (1989) påtalar att det idag har blivit mer komplicerat att göra ett bra urval för bildlärare, eftersom det förutom grundinnehållet, t ex teckning, måleri, fritt skapande och konsthistoria, också ingår nya moment som exempelvis bildanalys, bildkommunikation, miljökunskap, digital framställning, etc. Därför är det kanske inte så konstigt att ämnesstrukturen har blivit otydligare i styrdokumentet.

Improvisation som läromedel

Nästan samtliga av lärarna som svarat i vår studie har synpunkter på frågan om improvisation. Vi kan utläsa att de flesta lärare som någon gång improviserar i sin undervisning samtidigt anser att utbudet av läromedel för bildundervisningen är för litet. Kanske ser de sig av denna anledning mer eller mindre tvungna att improvisera på gott och ont. I lärares erfarenheter ligger en hel del kunskap och upplevelser från livet, som vi anser mycket väl kan användas till improvisation i undervisningssituationer. Lärare kan använda sig av sina erfarenheter som en resurs just för stunden, utan att lektionen är planerad på annat sätt.

Vi tycker det är intressant att notera att elevers, men däremot inte lärares *erfarenheter*, räknas med som läromedel i Skolverkets (2006, s. 43) uppställning.

Nu framgick det av svaren att så gott som samtliga lärare tolkade ordet improvisation på ett sätt som innebär att improvisering i undervisningen beror på allt annat än oplanerade lektioner. Det kan istället bero på lokalbrist, tidsbrist eller materialbrist. Det kan också bero på någon snabbt uppkommen händelse i skolan eller i samhället eller att någon elev upplevt något som läraren anser vara viktig att ta upp på lektionen. Läraren använder här sina inneboende resurser för att få en lektion att fungera. De flesta anledningar till varför lärarna ibland improviserar i undervisningen har att göra med ett hänsynstagande till elevernas situation, sett både ur och individ- och grupperspektiv.

I det här sammanhanget menar vi att det inte bara är bildlärare eller lärare i andra estetiska ämnen som använder sin livserfarenhet och kreativitet vid situationer som kräver flexibilitet.

Övrigt intervjumaterial

Här följer en del kommentarer på det intervjumaterial³ som vi anser är intressanta för vår studie. Detta material ligger utanför enkätfrågorna men anknyter ändå till dessa.

Lärarens egenskaper

Vi ställde frågan om läraren tror att dennes personliga egenskaper påverkar valet av undervisningsmaterial. Frågan kan tolkas på olika sätt beroende på att den är något oklart formulerad, vad menar vi t ex med personlig egenskap? I det här sammanhanget tycker vi dock att det är en fördel att lärarna tolkar frågan olika, det bidrar till intressanta svar.

Personliga egenskaper påverkar absolut vad man väljer i undervisningen, menar en lärare. Hon säger att det är ju inte konstigt att man inspirerar eleverna genom att föra in det man själv är road av i undervisningen.

Det borde inte vara så att lärarens personliga egenskaper påverkar valet av undervisningsmaterial, menar en lärare som tycker att alla elever har rätt till samma undervisning. Det uttalandet anknyter till något som vi tycker är viktigt, nämligen möjligheten eller snarare risken, att elever runt om i landet kan få totalt olika bildundervisning på grund av olika bildlärare synsätt, personliga egenskaper och individuella tolkningar av styrdokumentet.

En lärare säger som svar på frågan att även en kreativ människa kan behöva ett färdigt material att använda sig av i undervisningen. Bildlärare har liksom lärare i andra ämnen ett behov av bra läromedel menar hon.

"Jag är nog ganska administrativ av mig för att vara bildlärare" svarar en annan lärare.

Vår tolkning av de två senare svaren avslöjar något om bildlärarens syn på sig själva och som även kan finnas uttalat i samhället, vilket skulle innebära att kreativitet är det samma som att vara ostrukturerad eller oorganiserad.

Att arbeta ämnesöverskridande

En av lärarna arbetar på en skola med Problembaserat lärande (PBL) vilket innebär att ämnesöverskridande i olika projekt är en förutsättning för arbetet på skolan. Detta arbete ska inte ske för det egna syftet menar hon, utan i så fall för att det behövs om man exempelvis vill ge något tema mer innehåll.

Två andra lärare säger att de gärna vill arbeta ämnesöverskridande, men att praktiska hinder som schemaläggningar, blandade elevgrupper och lokaliteter inte möjliggör detta. En av dessa lärare har arbetat i ett avgränsat projekt där ämnesöverskridande ingick.⁴

Ytterligare en lärare säger att hon har ett givande ämnesöverskridande samarbete med lärare i svenska, i form av projekt.

Detta sätt att arbeta ämnesöverskridande i en skola, är för närvarande unikt, eftersom alla ämnen i de flesta skolor än idag är uppdelade. Fortfarande råder ämneshierarki med strikt uppdelning i "teoretiska och praktiska ämnen, läroämnen och övningsämnen, kärnämnen och tillvalsämnen". Den *additiva* skolan innebär att varje enskild del fogas ihop till nästa del och integreras sällan till större enheter. (Aulin-Gråhamn, Persson & Thavenius, 2004, s. 83)

Att arbeta ämnesöverskridande ingår i "Hållbar utveckling". Hållbar utveckling har sitt ursprung i den tidigare miljöundervisningen som växte fram under 1960-70 talet. Den ska ses som ett *integrerat perspektiv* som har till uppgift att få alla ämnen att fungera tillsammans i en skola. (Öhman, Östman, Andersson, Rudsberg, Krigsman & Lundegård, 2004, s. 11, 17)

Demokratin är en sorts grundpelare i hela denna process. Hållbar utveckling handlar inte bara om att lära eleverna vad demokrati är, utan också att de får *genomleva* den. Andra särdrag

³ Se bilaga 3. Intervjufrågor, s. 47

⁴ Detta projekt resulterade fö i en bok, *Pedagogen och penseldraget*. Denna bok ska inom kort läggas till *Förteckning på läromedel för bildundervisning* (Se bilaga 3, s. 48).

som kännetecknar utbildning för hållbar utveckling är bl a att eleverna ska kunna se att det finns en mängd olika lösningar och förhållningssätt till ett aktuellt problem. De ska upptäcka möjligheten att kunna sammanlänka tidigare kunskaper med nya och använda dem i olika ämnen och därmed se sambandet, att allt hänger ihop. Eleverna ska också lära sig att ifrågasätta lärande och kunskap. Slutligen är det viktigt att läraren utgår från elevens vardag och verklighet i allt skolarbete. För att denna process ska kunna utvecklas och förankras i skolsystemet måste alla lärare, inklusive bildlärare, förstå att utan deras engagemang och intresse för ämnesöverskridande kan det inte bli något bra resultat. (Öhman et al., 2004, s. 24)

Mötesplats och digitala läromedel för bildlärare

En av de intervjuade lärarna uttryckte önskemål om ett bildlärarforum där alla bildlärare från hela Sverige kunde mötas. Hon sade bl a detta:

– Att kunna gå in på ett bildlärarforum på nätet där bildlärare från hela Sverige kan komma samman för att utbyta tankar, idéer, åsikter och hjälpa varandra när det t ex gäller betygsfrågor och att tolka styrdokument. Där skulle också finnas tillgång till en digital lärobok i Bild med ett axplock av allt som kan ingå i bildundervisningen där också övningsuppgifter ska finnas i direkt anslutning till de olika områden inom Bild som presenteras. Det borde även finnas tillgång till en bildbank som innehåller bilder, foton och illustrationer av konst, grafik, teckning, mode, design, skulptur, arkitektur etc. och det skulle också finnas en digital litteraturförteckning som är reviderbar för oss, där vi själva kan gå in och uppdatera med nya boktitlar och nytt material som kan vara lämpligt att använda i bildundervisningen.

Utbildade lärare

Skolverkets undersökning om läromedel i grundskolan (Skolverket, 2006) visar att bildlärare som inte är utbildade använder sig oftare av lärarhandledningar och lämpligt stödmaterial.

När det gäller vår egen undersökning visar den att samtliga med undantag av en lärare har utbildning i ämnet, därför kan vi inte se samband mellan utbildning och andra faktorer.

Det hade varit intressant att få veta hur bildlärare i gymnasiet utan utbildning i ämnet gör i sin undervisning. Hur ser de på behovet och utbudet av läromedel i bildundervisningen? Skulle de också ha haft större behov av stödmaterial och lärarhandledningar precis som bildlärarna i Skolverkets undersökning?

För att anknyta till historiken är det intressant att komma ihåg att när teckningsundervisningen infördes i skolan omkring mitten av 1800-talet, utvecklades formerna och innehållet för bild/teckningsundervisningen just med hänsyn till att flertalet teckningslärare var utbildade.

Förteckning på läromedel för bildundervisning

I vårt sökande efter läromedel för bildundervisning avsedda för gymnasieskolan fann vi bara ett fåtal läromedel, dvs. böcker som innehåller både teori och praktiska övningar och som kan användas för bildundervisningen. Innehållet i den övriga litteraturen vi fann är mycket varierande. Det finns böcker som kan fungera som inspiration, det finns en stor mängd facklitteratur, som enbart inriktar sig på något specifikt estetiskt område, särskilt mycket finns inom teckning och målning, framförallt inom akvarellmålning. Vi hittade också en ansevärd mängd teoretisk litteratur, till stor del avhandlingar, som behandlar bildämnet olik inriktningar och synsätt. En del hade vi användning för i vårt examensarbete.

Det finns betydligt många böcker från 1960- och 1970-talen och innehållet i dem består till stora delar av teorier om bildanalys och bildkommunikation. Varför skrevs det så mycket då? Vi förmodar att det berodde på politiska diskussioner och nya kursplaner vid den tiden.

Naturligtvis är det svårt, kanske rent av omöjligt att täcka in allt i ett enda läromedel av det vi kallar estetiska områden. Det är möjligtvis också en anledning till det magra utbudet. Att det kan inrymmas mycket inom det estetiska begreppet och att det samtidigt inte är lätt att

förklara, kan vi tydligt förstå när vi tittar i styrdokumenterna för de estetiska inriktningarna under Nationella programmet (Skolverket, kursinfo: Nationella programmet)

Vi har valt att ställa samman en förteckning på läromedel bestående av ett urval av den ovan beskrivna litteraturen. Vår tanke är att med överskådlig och relevant litteratur underlätta undervisningsplaneringen för bildlärare. Förhoppningsvis kan det bidra något till en iderik, kreativ och kvalitativ bildundervisning.

Läraryrollen

Traditionerna lever kvar

Att skolämnet Bild är ett komplext ämne förstår vi när vi tar del av historiken och tidigare forskning. Ämnet har genom tiden förändrats, både när det gäller undervisningens form, innehåll, och inriktning. I de historiska tillbakablickarna kan vi ibland se totala motsatser. När det gäller innehållet har man till exempel gått från teckning efter förlaga med krav på exakt avbildning till fritt skapande utan krav på avbildning och förbjuden kopiering. Inriktningarna, eller synen på ämnets nytta, har varierat från t ex träning i disciplin och åskådningsförmåga till yrkesförberedning, konstfostran, personlig utveckling och samhällsfostran.

Vetskapen om ämnets historik kan göra att bildlärare lättare förstår alla olika inriktningar och synsätt som skolämnet Bild inrymmer.

Exempel på en tradition som är levande idag förmodar vi är den allmänna inställningen att det är fult att teckna föreställande eller kopiera som en del säger. En "kvarleva" från en inte alltför avlägsen tid enligt vår mening.

Traditionen att lärare gör sina egna läromedel har anor sedan långt bak i tiden.

Förr fick oftast teckningslärare försörja sig med bisysslor eftersom teckningsläraryrket inte var välbetalt. Porträttmålning, textning av födelsedags- och uppvaktningsadresser var sådant, som kunde dryga ut kassan. En del extra företagsamma teckningslärare hade till och med egna verkstäder och förlag i vilka de producerade läromedel. (Frost, 1988, s. 21)

Hjälpt eller stjälpt av styrdokumenterna?

Som tidigare sagts anser vi att styrdokumenterna för de estetiska inriktningarna i gymnasiet (Regler för målstyrning, 2002, s. 114,139) innehåller oklara begrepp vilka kan ge utrymme för fria tolkningar av bildundervisningens innehåll. Exempel på sådana begrepp är "estetiska uttrycksformer", "möta, uppleva och analysera uttryck" (Regler för målstyrning, 2002, s. 115) Vi tror att det kan vara svårt även för en erfaren bildlärare att avgöra vilka läromedel som är lämpliga att använda i undervisningen, speciellt med tanke på det ansvar läraren har att eleverna ska kunna nå mål och syften. I vår undersökning var ett av de främsta önskemålen från lärarna att ha en lärobok som följer kursplanerna d v s en lärobok som är upplagd med färdiga och förhoppningsvis rättvisa tolkningar.

Oklara formuleringar i styrdokumenterna kan ha sina fördelar anser vi, eftersom läraren på detta sätt kan tillvarata sin ämneskompetens, erfarenhet, sitt engagemang och intresse vilket kan komma eleverna tillgodo.

Vi anser att tolkningar av styrdokumenterna kan vara en faktor som tillsammans med ett magert utbud av färdigproducerade läromedel kan leda till en orättvis bildundervisning för eleverna. Detta behandlade vi mer ingående på sidan 37, under rubrik: "Lärarens egenskaper".

Bildläraren som person

En ytterligare faktor att räkna med när det handlar om vad som påverkar valet av läromedel i undervisningen kan vara lärarens personliga egenskaper, erfarenheter och uppfattning om sitt ämne och yrke.

Bildläraren som person med sin individuella förmåga och bakgrund avgör undervisningens innehåll och inriktning menar Frost (1988, s. 21-24). Hon säger vidare att betydelsen av utbildningen som en faktor har påverkat synen på och utvecklingen av ämnet genom tiden. Petterson och Åsén (1989, s. 196) anser att det också är lärarens föreställning om ämnet som avgör undervisningens innehåll. De menar att eftersom tecknings/bildämnet skiljer sig från vissa andra ämnen genom att ha en relativt osynlig kunskapsstruktur, kommer undervisningen att präglas av det som läraren, eller den tradition läraren ingår i, uppfattar som väsentligt.

Så här såg en intervjuad lärare på sitt ämne:

– Jag vet inte om man uppfattar som att det är liksom lite att kasta pärlor för svin, för att lärarna är så inriktade, det är klart man kan styra efter att börja arbeta med läromedel, men det är precis som det är artfrämmande att ha en lärobok i bild och det är ett gammalt synsätt egentligen, att där kan man flumma runt nästan. Det finns fördomar runt bildämnet och många äldre har ju sin bild av undervisningen kanske, som har varit ostrukturerad, väldigt spontan, fritt skapande i varje lektion ... Det rymmer inte med ämnets karaktär enligt många, och det kan ligga bakom varför man inte satsar på detta.

Bildlärare och andra lärare i estetiska ämnen, utövar enligt vår mening en skyst kunskap, vilket innebär att ha kunskap om något som oftast kan vara svårt att förklara med ord. Överföring av kunskap kan gå till så att man demonstrerar hur man går tillväga samtidigt som man beskriver vad man gör och varför. (Elsner, 2000, s. 30)

Bildämnets till stora delar praktiska karaktär bidrar möjligen till att det inte fungerar att sätta en lärobok i händerna på eleverna. Läraren kan däremot behöva en lärobok att utgå ifrån. Detta leder in på det vi har pratat om tidigare, på sidan 35, att om bildlärare inte köper in klassuppsättningar av läromedel är förlagen av ekonomiska skäl inte intresserade att producera läromedel.

Bildlärare – ett ensamycke?

Att bildläraryrket kan vara ett ensamt yrke, speciellt på gymnasiet där det oftast bara finns en bildlärare, framkom under några av intervjuerna. Visserligen kan lärare utbyta erfarenheter med varandra eftersom så gott som alla lärare idag ingår i arbetslag. Men när det gäller det ämnesspecifika området kan lärare behöva kontakt och samarbete med andra lärare som undervisar i samma ämne. En intervjuperson berättade för oss om sitt önskemål om ett forum för bildlärare. Det kan med fördel finnas på internet och tanken är att man där skulle kunna ventilera sina speciella frågor och tankar, vilka kan handla om t ex tolkningar av styrdokument och bedömnings- och betygsfrågor. Där kan också finnas en digital lärobok, bildbank och litteraturlista. Citatet om detta önskemål finns återgivet i sin helhet på sidan 38.

Framtida forskning

Eftersom den användarorienterade forskningen (Juhlin Svensson, 2006, s. 9-10) om läromedel är begränsad skulle det vara intressant att i framtiden få ta del av andra studier som liknar vår.

I vår undersökning utgick vi endast från lärarens perspektiv, men vi skulle gärna vilja se en liknande studie sett även ur elevens synvinkel.

Det skulle också vara intressant att jämföra användningen av läromedel och utbudet av förlagsproducerade läromedel med andra ämnen, till exempel svenska.

Avlutande ord

Frågorna vi hade från början tycker vi har blivit besvarade. I stora drag har vi kommit fram till att bildlärare gör sina egna läromedel och de har ett behov av förlagsproducerade läromedel som idag inte finns på marknaden.

Som svar på frågan vad som kännetecknar ett bra läromedel har lärarna följande önskemål:

Det är viktigt att läromedel, utöver innehållet, är estetiskt tilltalande och inspirerande med många, fina och aktuella bilder och bra layout. Många lärare önskar läromedel som är anpassade till styrdokument och kursplaner. Ett bra läromedel ska vara genomtänkt och pedagogiskt upplagt för både lärare och elev. Det ska vara aktuellt, gärna nyutgivet. Lärarna vill ha läromedel som kan fungera som idébank och uppslagsbok med innehåll av olika teorier och teknikbeskrivningar.

Bildlärarens egenskap att vara kreativ, vilket självklart inte är en egenskap som bara bildlärare har, kan innebära att man plockar lite här och lite där, får inspiration och intryck från olika håll. Att titta i en färdig bok kan vara trevligt och inspirerande men inget man följer till punkt och pricka. Å andra sidan säger bildlärare, inte bara i vår undersökning, att de behöver färdigproducerade läromedel, så resonemanget stämmer inte riktigt.

Avslutningsvis spinner vi vidare på det värdefulla rådet vi fick av en intervjuad lärare. Läraren har en idé om ett forum på internet för bildlärare, där det kan finnas en digital, reviderbar ”lärobok”. På en sådan mötesplats kan de bildlärare som vill, bidra med sina egna tips och erfarenheter vad gäller undervisning och lektionsplanering. Det kan sammantaget bli ett omfattande läromedel!

Referenser

- Aulin-Gråhamn L., Persson M., & Thavenius J. (2004). *Skolan och den radikala estetiken*.
- Bengtsson, Jan. (2005). *Med livsvärlden som grund*. Studentlitteratur Lund.
- Elsner, Catharina. (2000). *Så tänker lärare i estetiska ämnen – Häften för didaktiska studier* HSL förlag Stockholm.
- Esaiasson, Peter., Gilljam, Mikael., Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena. (2004). *Metodpraktikan*. Nordstedts Juridik.
- Forssell, Ann. (2005). *Boken om pedagogerna*. Liber. Stockholm. (red.).
- Frost, Ulla. (1988). *Förlagor och teckningslärar*. Akademitryck.
- Gustafsson, C. (1980). *Läromedlens funktion i undervisningen*. En rapport från utredningen om läromedelsmarknaden. Utbildningsdepartementet. (Ds U 1980:4).
- Györki, Iréne & Sjögren, Peter A. (1986,1988). *Bonniers svenska ordbok*.
- Johansson, Bo & Svedner, Per Olov. (2006). *Examensarbetet i lärarutbildningen*. Kunskapsföretaget i Uppsala.
- Juhlin Svensson, Ann-Christine. (2000). *Nya redskap för lärande. Studier av lärarens val och användning av läromedel i gymnasieskolan*. Stockholm: HLS.
- Lannvik Duregård, Maria. (2006). *Läromedel*. Lärartidningen nr. 21. Lärarförbundet.
- Lpf 94*, 1994 års läroplan för de Frivilliga Skolformerna, Utbildningsdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- Nobel, Agnes. (1984). *Hur får kunskap liv*. Liber Stockholm.
- Nordstedts ordbok . (2003). Språkdata. Göteborgs universitet.
- Nordström, Gert Z. & Romilson, Christer. (1973). *Bilden, skolan och samhället*. Aldus Stockholm.
- Pettersson, Sten & Åsén, Gunnar. (1989). *Bildundervisningen och det pedagogiska rummet. Traditioner, föreställningar och undervisningsprocess inom skolämnet teckning/bild i grundskolan*. Stockholm: HLS Förlag. Doktorsavhandling.
- Regler för målstyrning*. (2002). Gymnasieskolan. Svensk Facklitteratur Stockholm.
- Stukat, Staffan. (2005). *Att skriva examensarbetet inom utbildningsvetenskap*. Studentlitteratur.
- Säljö, Roger. (1999). *Lärande då och nu. Informationsteknik och andra tankestöttor*. Studiematerial från ITIS: Delegationen för IT i skolan.
- Utdanningsdirektoratet. (2005). *Kartlegging av laeremidler og laeremiddelpraxis*. Oslo.

Vernerisson, Folke. (1999). *Undervisa om samhället. Didaktiska modeller och läraruppfattningar*. Lund: Studentlitteratur.

Årsbok för skolan (2001 – 2002). Årg. 38, Lärarförbundet. (*Adresser till gymnasieskolor*).

Öhman J., & Östman L., & Andersson K., & Rudsberg K., & Krigsman T., & Lundegård I. (2004). *Hållbar utveckling i praktiken. Så gjorde vi på vår skola*. Myndigheten för skolutveckling.

Elektroniska källor

Skolverkets nyhetsbrev, sammanfattning:

www.skolverket.se/sb/d/1621/a/7368

Hämtat 4 december 2006

Skolverket: Kursinformationssystemet för skolan: BF1201 - Bild

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=17&skolform=21&id=3379&extraId=1843>

Hämtat 12 februari 2007

Skolverket: Kursinformationssystemet för skolan: Estetik och skapande

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=16&skolform=21&id=EOS&extraId=5>

Hämtat 12 februari 2007

Skolverket: Kursinformationssystemet för skolan: Nationella programmet

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=15&skolform=21&id=52&extraId=>

Hämtat 4 december 2006

Skolverket (2006). *Läromedlens roll i undervisningen*. Pdf-upplaga

www.skolverket.se/publikationer

Hämtat 13 december 2006

Wikipedia: <http://sv.wikipedia.org/wiki/IKT>

Hämtat 18 december 2006

Enkät om läromedel i Bild

Hej!

Vi är två lärarstudenter, Elise Andersson och Sonja Iwanow-Karlsson, som går nya korta lärarprogrammet med inriktning Bild & formgivning, vid Göteborgs universitet. Som examensarbete vill vi studera användningen av läromedel i bild i gymnasieskolan.

Vilka läromedel används i bild?

Hur ser behovet ut idag och är det tillgodosett? Dessa frågor vill vi få svar på i vår undersökning.

Vi kommer också att göra en förteckning över befintlig litteratur i Bild.

Din medverkan i den här enkäten är naturligtvis frivillig, dock är det vår förhoppning att Du svarar på våra frågor. Resultatet kan ge en beskrivning av bildlärares syn på läromedel i Bild och svaren vi får kan ligga till grund för utveckling av nya läromedel.

Skicka Din ifyllda enkät så snart som möjligt eller senast 12/12 -06.

Tack på förhand för Din medverkan!

Dina enkätsvar behandlas anonymt och används endast för vårt examensarbete i lärarutbildningen. Kontakta oss gärna om det är något i enkäten Du undrar över eller om Du vill ta del av resultatet.

Elise Andersson, e-post: eadesign@bredband.net Tel: 0708-91 59 54

Sonja Iwanow-Karlsson, e-post: karlsson@gullebo.se Tel: 0707-46 89 19

Vänligen, skriv tydligt!

1. Vilken anställningsform har Du?

Timanställning el. vikariat. Antal tim/vecka eller vikariatets längd _____

Heltid Deltid i % _____

Hur länge har Du arbetat som bildlärare? _____

Vilken utbildning har Du genomgått som är relevant för Ditt yrke?

Undervisar Du i andra ämnen också, vilket/vilka i så fall?

2. Jag är: Kvinna Man Ålder: _____

3. Vad utgår Du ifrån när du lägger upp Din undervisning i bild?

Med *läromedel* menar vi bok, häfte eller digitalt media för användning av lärare och elever på lektionerna.

Med *eget material* menar vi av bildläraren framtaget material, t ex. egna anteckningar, OH, PowerPoint bilder, kopior/utskrifter, åskådningsmaterial etc.

Endast eget material Endast läromedel Läromedel och eget material

Definiera Ditt eget material: _____

Utgår Du ifrån Skolverkets kursplaner för gymnasieskolorna?

Ja Nej

Kommentar: _____

4. Förekommer det att Du improviserar i Din undervisning? Ja Nej

Om ja, definiera vad Du menar: _____

5. Anser Du att det finns tillräckligt med läromedel i bild?

Ja Nej Vet ej

Kommentar: _____

6. Tycker Du det är avgörande att ett läromedel i bild, utöver innehållet, är estetiskt tilltalande?

Ja Nej

Kommentar: _____

7. Räcker Din ordinarie arbetstid till för lektionsplanering?

Alltid Ibland Aldrig

8. Vad tycker Du kännetecknar ett bra läromedel i bild?

(T ex. estetiskt tilltalande, teorier om pedagogik och ämnesdidaktik, följer kursplan, nyss utgiven, osv.)

Kan Du ge exempel på ett eller flera läromedel som Du tycker är bra?

Författare, titel, förlag: _____

9. Skulle Du ha användning av en förteckning på tillgänglig litteratur i bild?

(Uppgifter om titel, författare och innehåll.)

Ja Nej

Tack för Dina svar!

Bilaga 2

Intervju om läromedel i Bild

Göteborg 061204

Intervjun bygger på i stort sett samma frågor som i enkäten som Du erhållit från oss.

Anledningen till varför vi vill komplettera enkätundersökningen med intervjuer är att vi hoppas få fram mer kvalitativa svar, speciellt på de frågor i enkäten som är relativt öppna. På så vis är det större chans att få svar på varför-frågor.

Frågorna i enkäten kompletteras med följande intervjufrågor:

- Är du inspirerad av någon viss riktning inom ämnesdidaktiken? (Som exempel, vill du i din undervisning betona fritt skapande eller tycker du att praktisk träning i handens verk och ögats seende är det mest betydelsefulla eller vill du lägga störst vikt vid att förmedla konstens kulturarv, etc.)
- Har du någon/några favoritpedagog/er eller konstnär/er vars tankegångar du vill levandegöra i din undervisning?
- Arbetar du, har du arbetat eller är du intresserad av att arbeta ämnesöverskridande med lärare i andra ämnen?
- Tror du att skolämnet bild är så sär-skilt från andra icke praktisk-estetiska ämnen, att det inte passar med läromedel i detta ämne? (Kommentar till det?)
- Tror du som bildlärare, att dina personliga egenskaper påverkar vad du väljer för typ av undervisningsmaterial, (läromedel eller eget material.)

(Ovanstående frågor kan ses som en förlängning eller fördjupning till fråga 8.)

Intervjusvaren kommer, liksom enkätsvaren, att behandlas anonymt i vårt arbete och resultatet används endast till examensarbetet.

- Vill Du få information om resultatet av vår undersökning om läromedel?
- Vill Du ha en litteraturförteckning? (I vårt arbete ska vi också sammanställa en del av läromedels-utbudet anknutet till bildundervisning och även annan ämnesdidaktisk litteratur som kan höra dit.)

Namn, adress, telefon:

Sonja Iwanow-Karlsson, tfn: 0707-46 89 19

Elise Andersson tfn: 0708-91 59 54

Lärarstudenter vid Göteborgs universitet, Lärarprogrammet, examensarbete 10 poäng, LAU 660

Bilaga 3

Förteckning på läromedel för bildundervisning

Titel: Intro-bild, skapa kommunicera, förstå

Genre: Lärobok

Utgivningsår: 2002. Antal sidor: 312. Färgtryck

Författare: Johan Frid. Medförfattare: Katarina Jo

Förlag: Texel AB. ISBN: 9188548031

Beskrivning:

Boken Intro-bild lär ut, steg för steg, hur man skapar bilder, kommunicerar genom dem och lär sig förstå andras verk. Med bilder, text och mängder av övningar ger boken inspiration till bildskapande och man lär sig allt från materialhantering till komposition och bilduttryck. Boken erbjuder tjugo spännande kapitel, med fakta, övningar och ett stort bildmaterial av samtida bildskapare. Läsaren får en kreativ kick till eget bildskapande, men även en inblick och kunskap i andras. Med Intro-bild framför sig så är det svårt att låta penna och pensel ligga.

Titel: Lärobok i bild

Genre: Lärobok

Utgivningsår: 1996, Antal sidor:144

Författare: Kersti Hasselberg och Pia Bohlin Brundin.

Förlag: Natur och Kultur. ISBN: 9127506029

Beskrivning:

Blir man grön av avund? Har massmedia makt? När blir ett skelett romantiskt? Varför är det fula elakt? Vilken hemlighet kan dölja sig i ett tomrum?

Det här är frågor som *Lärobok i bild* tar upp. De berör alla bildspråket – ett språk som blir allt viktigare att kunna i vårt bildrika samhälle.

Boken försöker bringa ordning i bildspråkets struktur och ge svar på frågor som: I vilka sammanhang förekommer bilder? Hur är de gjorda? Vilka funktioner kan de ha? Finns det olika sätt att se på en bild? Vilket budskap har bilden? En av målsättningarna med *Lärobok i bild* är att visa vilket fantastiskt redskap bilden är för att öka kunskapen både om oss själva och omvärlden. Men att utveckla skaparglädje och fantasi genom eget bildarbete är kanske det allra viktigaste! *Lärobok i bild* innehåller teori, rikligt med uppgifter och faktarutor som tar upp bildtekniker, material, färglära, historiska bakgrundsfakta m m. *Lärobok i bild* vänder sig i första hand till lärare och elever vid grundskolans senare årskurser, men kan även användas vid gymnasieskolor, lärarhögskolor, folkhögskolor, bildningsförbund etc.

Titel: Bild och miljö, del 1 & 2
lärobok i teckning för högstadiet

Genre: Lärobok

Utgivningsår: 1971 Del 2 , 1972. Antal sidor:159 s

Foto och illustrationer ingår

Författare: Gunnar Sandberg

Beskrivning: I ingressen talar författaren om begreppen bild – bildspråk – bildskapande – bild & miljö. "Miljöns olika funktioner ingår också i det arbete som den nya läroplanen för grundskolan (Lgr 94) föreskriver. Därför har miljö- och samhällsaspekten fått stort utrymme. Läroboken blir alltså för var och en helt nödvändig, både som kunskapskälla och som handledning i arbetet, såväl för den enskilde som för gruppen.

Teckning har idag fått en central roll eftersom den tar upp en viktig del av skolundervisningen som behandlar bild & miljö problemen.

Ett samhälle som hopas över oss – med olika syften att påverka eller informera. Den miljö vi upplever blir alltmer komplicerad för oss och vi känner ofta vår oförmåga att kunna påverka dess utformning."

Titel: Tecken och form

Genre: Lärobok

Utgivningsår: 1963. Antal sidor: 125 s. Foto och illustrationer ingår

Författare: Gunnar Sneum

Förlag: Svenska bokförlaget/Bonnier

Beskrivning:

Tecken och Form vänder sig till teckningslärare och blivande pedagoger i ämnet, deltagare i kvällskurser och studie cirklar samt över huvudtaget till konstintresserade och amatörer.

Tecken och Form behandlar och redogör för uttrycksfulla motiv, tecken och modeller, stilar, materialverkningar, kompositionsproblem, färger och färgsammansättningar, val av material och verktyg.

Boken vill visa på nya vägar till ett fritt experimenterande med olika material och färger, samt förmedla förståelse för teknik och kvalitet i formgivningsprocessen.

Tecken och Form är försedd med illustrering såväl i färg som i svartvitt med förklarande bildtexter. Boken avslutas med ett överskådligt ämnesregister och bildregister.

Subjektiv bedömning: Trots att boken är ålderstigen, är den på något sätt tidlös.

Kanske kan det bero på den rena layouten och det fina bildinnehållet. Naturligtvis har många av bilderna en typisk 60-talistisk prägel, men de är mycket vackra och har en särdeles hög kvalitet. Jag tycker man som bildlärare kan få många uppslag till övningar i bildundervisningen genom att läsa och titta på bildinnehållet i denna bok.

Titel: Teckna med högra hjärnhalvan

Genre: Lärobok

Utgivningsår: 1982. Antal sidor: 215 s. Foto och illustrationer ingår

Författare: Betty Edwards

Förlag: Bokförlaget Forum

Beskrivning:

En kurs i konsten att upptäcka och utveckla sin kreativa och konstnärliga förmåga.

Sedan lång tid tillbaka har man kallat den vänstra hjärnhalvan den dominanta. Man har vetat att språkliga funktioner styrs av den vänstra hjärnhalvan. Man har ända till nyligen ansett att höger hjärnhalva som behärskar fantasi, konkretion, iakttagelseförmåga och rumslig helhetssyn är mindre avancerad än vänster hjärnhalva.

Betty Edwards började för ungefär 10 år sedan att forska i varför vissa elever lärde sig teckna bättre än andra. Efter flera års vetenskapliga experiment förstod hon att det handlar om att träna hjärnan att skifta från vad hon kallar Vänstersättet att se till Högersättet. Den analytiska vänstra hjärnhalvan arbetar snabbare än den högra och ser av gammal vana vissa symboler som den säger åt oss att teckna. I boken lär Betty Edwards oss steg för steg koppla bort den vänstra hjärnhalvan och koppla in den högra när vi tecknar.

Logiskt systematiskt tänkande är en nödvändighet för att överleva i vår kultur – men om vår kultur ska överleva så är förståelsen av hur den mänskliga hjärnan präglar beteendet absolut nödvändig. Betty Edwards lär oss att teckna och teckna bättre genom att lära oss se. Och att lära sig se på nytt kan hjälpa oss att använda hela hjärnan.

Titel: Föreningen Konst i Skolan

Genre: Facklitteratur

Utgivningsår: 1984. Antal sidor: 215. Foto ingår

Författare: Marita Lindgren-Fridell

Förlag: Ingen uppgift

Beskrivning:

Boken beskriver hur "Föreningen Konst i Skolan" uppstod och vad den vill förmedla. Författaren berättar bl a om hur initiativtagaren Arthur Norlén gav upphov till idén om vandrande konstutställningar för barn. Han menade att barn lättare kan ta till sig och förstå konst om den är riktad till och anpassad för dem, och på detta sätt är det möjligt att få barn att förstå "konstens mening".

1947 bildades "Föreningen Konst i Skolan". Dess intentioner var att låta barnen få kontakt med konstnärer i deras verksamma miljö. Barnen skulle då kunna få inspiration och lust att skapa, och på så sätt utveckla sina egna kreativa begåvningar. Bakgrunden till uppkomsten av Föreningen Konst i Skolan ges utifrån en pedagogisk-konstpedagogisk- och konstpolitisk sådan. Föreningens verksamhet beskrivs från dess start 1947 till 1976 då verksamheten upphörde. Författaren tar också upp frågor som anknyter till själva utställningsformen i skolan. Dessa kan exempelvis vara allmänna synpunkter kring storlek på utställningen och vad som ska ingå däri, vilket material det ska vara, utställningens kvalitet, och hur lokalerna ska se ut.

Titel: Kreativitet och medvetenhet,
den polariserande pedagogikens grunder

Genre: Facklitteratur

Utgivningsår: Ingen uppgift (1975-1980?). Antal sidor: 288

Författare: Gert Z. Nordström

Förlag: Gidlunds förlag. ISBN: 91-7021-105-1

Beskrivning:

Begreppen kreativitet och medvetenhet diskuteras i denna bok. Den ger ett väsentligt bidrag till frågan om pedagogikens mål och arbetsmetoder.

En progressiv pedagogik bör sträva efter medvetenhet och frigörelse. Gert Z. Nordström pekar på hur de rådande undervisningsformerna brister i detta avseende.

Titel: Rum-relation-retorik

Genre: Facklitteratur

Utgivningsår: 1996. Antal sidor: 445. Foto och illustrationer ingår

Författare: Gert Z. Nordström

Förlag: Carlsson bokförlag, ISBN: 91-7203-037-2

Beskrivning:

Rum-relation-retorik är tre nyckeltermen som knappast kan förbigås när man diskuterar visuella utsagor oavsett de förekommer som enskilda bilder, olika bildsammanställningar eller ingår i multimedia eller cyberrymden. Dessa begrepp utgör också den teoretiska basen i det konst och bildforskningsprojekt som institutionen för bildpedagogik vid Konstfack i Stockholm presenterar i denna bok.

Titel: Seendets språk, exempel från konst reklam, nyhetsförmedling och semiotisk teori

Genre: Facklitteratur

Utgivningsår: 2006. Antal sidor: 179. Foto ingår

Författare: Hasse Hansson, Sten-Gösta Karlsson, Gert Z. Nordström

Förlag: www.studentlitteratur.se, ISBN: 91-44-04294-9

Beskrivning:

Boken tar upp frågor som rör såväl still bild som bild i samband med film och TV. Författarna behandlar bildspråkets grunder, bild i reklam och propaganda, nyhetsförmedling, dramaturgi och televisionens berättelser samt diskuterar hur nya medier som dataspel och kameramobiler används av ungdomar. I slutet av boken finns ett analyschema som kan användas som en enkel lathund vid undersökningar av bilder, serier, reklam- och nyhetsuppslag samt filmsekvenser.

Semiotik – vetenskapen om tecken och kommunikation är den grundläggande teorin bakom författarnas syn på bildspråk och bildpedagogik. De lägger stor vikt vid samverkan mellan bild och text och vårt seende över huvud taget och vänder sig till alla dem som är intresserade av betydelseskapande processer och bildanalys. Bokens tvärvetenskapliga inriktning gör den speciellt användbar i journalist- och lärarutbildningar samt i konst och film vetenskap.

Denna presentation av facklitteratur är hämtad från Libers mediakatalog 2006

http://www.liber.se/wps/portal!/ut/p/c1/jY7BD0IwEES_yOv2CPRajAESKDXQSLkYDoQ0EfBg8PeFm5qwuHN8M7MDDSw29n17dNNY3uHGprgdimYkRGTGLPkjNyIKkwrqVHzhdsPjkIh8lzxMIORh7H3Txo3TuJO-rqubp-vnQqn8mnww78W-EexwwtG86NPcY10v8aA0Tzf6TchgGQaOrDQhJsrSw_q2XUvqMCeFqslrY_B1OjSVYc4E_0bPOv3xq!!/dl2/d1/L2dJOSEvUUt3QS9ZQnB3LzZfUU8xVUFCEwT1ZBRTAyMTFDSzdLRjBHOTO!?searchitem=Media

Kultur och idéhistoria

Av Eva J Israel

En helt ny kursbok i Kultur- och idéhistoria! Här presenteras huvuddragen och de stora linjerna i den västerländska kultur- och idéhistoriska utvecklingen, samt visas hur denna utveckling både präglar och präglats av övriga historiska processer. Fokus är lagt framför allt på Västeuropa och Sverige. Det beror inte på att dessa områden haft en mer intressant utveckling än andra kulturer, utan på att det är denna utveckling som utgör grunden i vårt kulturarv.

Till boken finns även arbetsuppgifter i pdf-format att ladda ner från www.liber.se

Det fotografiska bildspråket

Av Stefan F Lindberg

I skolan lär vi oss det svenska språket för att kunna hantera textinformation och själva kommunicera med det skrivna ordet. I dagens bildsamhälle finns det all anledning att på samma sätt lära sig att förstå och hantera bildens språk. Tidskrifter och dagstidningar består till ca femtio procent av bilder. Film och tv har en stor plats i vår vardag. *Det fotografiska bildspråket* behandlar bildens historia och psykologi, kompositionslära och färglära, berättarteknik och reportagemetodik samt bildanalys. Boken vänder sig till gymnasieskolor (kurserna Bild och form och Fotografi s k bild), men även till utbildningar inom både fotografi och konstbild som högskolor, folkhögskolor, kursverksamhet anordnar. Den ska ge inspiration åt kreativa utövare av

bild; fotografer, tecknare och målare – men också till den enbart bild- intresserade. Kopplat till varje kapitel finns praktiska och teoretiska övningar. Stefan F Lindberg har tidigare medverkat i Libers böcker Fotografisk bild och Arbeta med medier, samt i böcker från andra förlag. Han har under många år varit ansvarig för fotoutbildningen vid Biskop Arnös folkhögskola.

Lärarna som svarat på vår undersökning om läromedel i bildundervisningen ger här tips på läromedel de tycker är bra:

- Akvarell, gouache och akryl. ICA bokförlag.
- Bild & miljö 1-2 av Gunnar Sandberg. Natur & Kultur.
- Bildboken av Eklund, Lassen & Möller. Liber.
(En av lärarna som rekommenderar den här boken påpekar att den är "helt klart den bästa även om den har några år (1980) på nacken".)
- Bilden i skolan av Karlsson-Lövgren. Studentlitteratur.
- Bilder som språk av Leif Hägg & Gert Z. Nordström
- Design från Högskolan Umeå. (?)
- Design i fokus. Liber
- Filmskolan
- Idéer och skapande av Lars-Göran Alm.
- Intro-bild av Johan Frid. Didacta förlag. El Textel?
(Rekommenderar 14 lärare. En av dem tycker att den ej är anpassad till eleverna utan mer som en uppslagsbok för läraren.)
- Konsten av H.W. Jansson. Bonnier.
- Konstnärslexikon. Natur & Kultur.
- Konstskolan. Richters förlag.
- Kropp & kläder av Broby & Johansen. Rabén & Sjögren.
- Lär dig teckna människokroppen av John Raynes.
- Lärobok i Bild av Brundin-Hasselberg & Külhorn. Natur & Kultur.
- Pedagogen och Penseldraget.
- Släpp loss med färgkritor av Mogens Hoff. Berghs
- Stora boken om teckning av Sarah Simblet. W & W
("Jättebra" tycker läraren som rekommenderat den här boken.)
- Så byggdes staden. Sv. Byggtjänst.
- Teckna porträtt av Thomas Alm. Natur & Kultur.